

સંતબાલ પરિચય પુસ્તિકા

શ્રી આચારાંગ પરિચય પુસ્તિકા શ્રેણી

૨

શ્રી આચારાંગ સૂત્રનો
સંક્ષેપ

સંતબાલ

નિવેદન

સંતબાલ પરિચય પુસ્તિકા

સન ૧૯૪૭માં મુનિશ્રી સંતબાલશ્રીએ રણપુરમાં (નર્મદા તટે) સમૌન ઐકાંતવાસ સ્વીકાર્યો, તેના ફલસ્વરૂપે તેમને લાલનળકાંઠા પ્રદેશનું ધર્મદષ્ટિએ સમાજરચનાનું કાર્યક્ષેત્ર મળ્યું. આ વાતને ૧૯૮૭માં પૂરાં ૫૦ વર્ષ થશે. મુનિશ્રીનો ધર્મદષ્ટિએ સમાજ રચનાનો પ્રયોગ ગુજરાત-સૌરાષ્ટ્રના સંગમસ્થાન એવા સાવ નપાણિયા મુલકમાં, અનેક મર્યાદાઓ વચ્ચે ચાલ્યો, વિશિષ્ટ રીતે ચાલ્યો, અને હજુ આજે પણ ચાલી રહ્યો છે. પરંતુ છેલ્લાં ૫૦ વરસથી તેમણે સમાજને જે કંઈ આપ્યા ક્યું, તેનો ઋણભાવે સ્વીકાર કરી તેમની પ્રવૃત્તિઓનો તેમ જ વિચારોનો ગુજરાતની આમ પ્રજાને પરિચય થાય તે દષ્ટિએ આ ‘પરિચય પુસ્તિકા’ની યોજના રજૂ કરી છે.

આ યોજનાનો અમલ મુનિશ્રીની જન્મ જયંતી આવણપૂર્ણિમા ૧૯મી ઓગસ્ટ ૧૯૮૬થી શરૂ થયો છે.

આ પુસ્તિકાઓનો બહોળો પ્રચાર કરી સંતનું ઋણ અદા કરવાનું ન ચૂકીએ.

આવણ પૂર્ણિમા

તા. ૧૬-૮-૧૯૮૬

રજનીકાન્ત સંઘવી, પ્રમુખ

મનુ પંડિત, મંત્રી

મહાવીર સાહિત્ય પ્રકાશન મંદિર

સંતબાલ પરિચય પુસ્તિકા

શ્રી આચારાંગ પરિચય પુસ્તિકા શ્રેણી : ૨

શ્રી આચારાંગ સૂત્રનો સંક્ષેપ

[આગમ પ્રજ્ઞ આધુનિક વ્યાખ્યાતા મુનિશ્રી સંતબાલજી દ્વારા ગુજરાતીમાં અનુવાદિત શ્રી આચારાંગ સૂત્રના પ્રથમ શ્રુતસ્કન્ધના - બીજા બે (૪-૫) અધ્યયનોનો સંક્ષેપ]

યુગવીર આચાર્યશ્રી વિજયવલ્લભસૂરિજી મહારાજના
સુશિષ્ય
સર્વધર્મ સમન્વયી આચાર્યશ્રી જનકચંદ્રસૂરિજી
મહારાજ

મહાવીર સાહિત્ય પ્રકાશન મંદિર
હઠીભાઈની વાડી,
અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૪

: પ્રકાશક :

મનુભાઈ વ્ર. પંડિત
મંત્રી, મહાવીર સાહિત્ય પ્રકાશન મંદિર
હઠીભાઈની વાડી, દિલ્હી દરવાજા બહાર,
અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૪

આવૃત્તિ પહેલી : ફેબ્રુઆરી ૧૯૮૭

આ પુસ્તિકાના પ્રકાશનમાં
સ્વ. મોહનલાલ માણેકચંદ બંડેરિયાના સ્મરણાર્થે
વાંકાનેર (હા. બળવંતરાય એન. બંડેરિયા, પૂના)ના
આર્થિક સહયોગ પ્રાપ્ત થયો છે તે બદલ
સંસ્થા તેમની આભારી છે.

કિંમત રૂપિયા ચાર

મુદ્રક : પ્રમોદભાઈ સી. પટેલ. શિવશક્તિ મુદ્રણાલય,
લીથો પ્રેસ સામે, દૂધેશ્વર રોડ, અમદાવાદ-૧૩

કિંચિત્ સંપાદકીય

‘ઉપનૈર્ધવા વિગમેર્ધવા ધ્રુવેર્ધવા’ । અર્થાત્ ઉપન્ન થવું, સ્થિર રહેવું અને વિનાશ થવું. આ જ ત્રિપદીનું તીર્થંકરના મુખે શ્રવણ કરીને, ગણધરો દ્વાદશાંગી-૧૨ અંગોની (સૂત્રોની) રચના કરે છે. તેમાં આચારાંગ સૂત્રને જ પ્રથમ સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે. કારણ કે જ્ઞાન અને શ્રદ્ધા ફલવતી ત્યારે બની શકે છે કે જ્યારે તે આચરણમાં સમ્યગ્ ક્રિયારૂપે પરિણમે. આથી જ જૈન પરંપરામાં “ જ્ઞાનસ્ય ફલં વિરતિ ” વાક્ય પ્રસિદ્ધિને પ્રાપ્ત થયેલું છે જ.

મુનિ સંતબાલજી મહારાજે, જે આચારાંગ સૂત્ર નિર્ચુકિત, ટીકા આદિનો ઊંડાણથી અભ્યાસ કરીને ગુજરાતી ભાષામાં આધુનિક ઢબે સરળ અને સરસ અનુવાદ કર્યો છે, અને આના પર વિસ્તૃત નોંધો લખીને વિચારક વર્ગને ભરપૂર સામગ્રી પીરસી દીધી છે.

મેં આમાંથી સંક્ષેપ રુચિવાળા વર્ગને વિશેષ ઉપયોગી સૂત્રો અને નોંધોનું ટૂંકાવીને સંકલન કર્યું છે. વિ. સં. ૨૦૨૭ માં યુગવીર આ. શ્રી. વિ. વડલભસૂરિશ્વરજી મહારાજની જન્મશતાબ્દિ વખતે મુંબઈ પાયધુની ગોડીજી ઉપાશ્રયમાં વિ. સમુદ્રસૂરિજી મહારાજનું ચાતુર્ભાસ હતું અને મેં વ્યાખ્યાનમાં આ આચારાંગસૂત્ર સંભળાવવાનું ચાલુ કર્યું હતું. ત્યારે આ નોંધો મારા માટે ચિંતન-મનનની દૃષ્ટિએ ઘણી ઉપયોગી રહી હતી.

ધર્મપ્રેમી બલવંતરાય ખંડેરિયા તથા મંત્રીશ્રી અંબુભાઈ શાહનો સંક્ષેપ્ત કરવાનો સુઝાવ મને ગમી ગયો, અને કામ થઈ ગયું.

આ જ ગ્રંથના સ્વકીય નિદર્શનના અંતમાં ડૉ. ટી. એન. દવેએ જણાવ્યું છે કે, “ મુનિ મહારાજ શ્રી સંતબાલજીએ આવો અપ્રતિમ અને કઠિન સૂત્રાત્મક શૈલીવાળો ગ્રંથ, વિદ્વત્તાપૂર્ણ છતાં સરળ અને વિસ્તીર્ણ નોંધો તથા સમૃદ્ધ પરિશિષ્ટ સાથે; નવીન ઢબથી અનુવાદિત કરી આપ્યો તે માટે જૈન પ્રજા જ નહિ પણ સર્વ-ધર્મ પ્રેમી ગુર્જર નરનારીઓ તેમનાં અત્યંત ઋણી છે એમાં સંશય નથી.

આ ગ્રંથની ખીજી આવૃત્તિના બે બોલમાં તેઓ લખે છે, “ત્યાગ અને અનાસક્તિ એ બન્ને એકમેકના પર્યાયો છે. જે ત્યાગની પછવાડે અનાસક્તિનું ક્ષણ નથી, તે ત્યાગ વિધિને અને વ્યક્તિને ભારરૂપ છે. જે અનાસક્તિ-ત્યાગની પછવાડે ત્યાગની સહજતા નથી તે જીવન દંભી છે અને જગતને દંભનો ચેપ લગાડે છે.” આ મહાન વાક્યોને યથાર્થ સમજવામાં આ ભાષાંતર, નોંધ અને અનેક નાનાં મોટાં સમન્વયી ટાંચણો ઉપયોગી થાય, તો અનેક હાથોના આ નવી આવૃત્તિઓમાંનો પ્રયાસ પૂરેપૂરો સફળ થશે.

આદિનાથ સોસાયટી

સતારા રોડ-પૂના-૨

— જનકચંદ્રસૂરિ

શ્રી આચારાંગ સૂત્ર

સ મ્ય ક્ષત્વ
અધ્યયન ચોથું

સમ્યક્ત્વ એટલે સાચાપણું. ત્રીજા અધ્યયનમાં ત્યાગ અને ત્યાગના ફળરૂપે સત્પ્રાપ્તિને લગતી બીના આવી. જ્યાં સુધી સત્યથી જિજ્ઞાસા ન થાય ત્યાં સુધી ત્યાગ સંભવે નહિ, એટલે ત્યાગ માટે જે તત્ત્વની આવશ્યકતા છે તેમ કહો, કે જે તત્ત્વ ત્યાગના પાયારૂપે છે તેમ કહો. પણ તે રૂપે આ અધ્યયનમાં સૂત્રકાર મહાત્મા સત્યને લક્ષ બનાવી તેનાં સાધનો વર્ણવે છે.

પ્રથમ ઉદ્દેશક

અહિંસા

પ્રથમ અધ્યયનમાં આપેલી સૂક્ષ્મ અહિંસામાં વિવેક-દૃષ્ટિ મુખ્ય હતી. અહીં આપેલી અહિંસામાં જીવનના સર્વ ક્ષેત્રગત વ્યાપક અહિંસાની મૌલિક દૃષ્ટિ છે. પ્રથમ અહિંસાનો વિવેક આવે અને પછી અહિંસાની આચરણીયતા આવે. પણ અહિંસાનું સ્થાન જ પ્રથમ શા માટે? આ ઉદ્દેશકમાં સત્યના મુખ્ય સાધનરૂપે અહિંસાને લગતી બીના છે. પણ બીજાં ત્રણ કેમ નહિ? એ પ્રશ્ન પ્રથમ તકે થવા સંભવ રહે જરો. પણ અહિંસાનું સ્વરૂપ એટલું તો સર્વતોમુખી અને સર્વવ્યાપી છે કે તે પરથી જીવન-વિકાસને લગતા બધા પ્રશ્નોનો ઉકેલ આવી રહે. એટલે

અહિંસામાં બીજા પ્રતોનો ગૌણપણે પણ સમાવેશ થઈ જાય છે, અને તે જ કારણે તેનું સ્થાન પહેલું છે. તેથી જ સૂત્રકાર એમ પણ કહી દે છે કે જે ધર્મમાં વિશ્વનાં સૂક્ષ્મ કે સ્થૂળ ચર કે અચર સર્વ પ્રાણીઓ પ્રત્યે સમાન ભાવે વર્તવા જેટલી અહિંસાની ઉદાર વ્યાખ્યા હોય તે જ ધર્મ સાચો અને સનાતન હોવાનો દાવો ધરાવી શકે.

ગુરુદેવ બોલ્યા :

(૧) અહો જંબૂ ! મને સાંભળ. હું કહું છું કે જેટલા તીર્થંકર ભગવાનો થઈ ગયા, જે હાલ વર્તે છે અને ભવિષ્યકાળમાં થવાના છે તે બધા આ રીતે કહે છે, બતાવે છે અને વર્ણવે છે કે બે ઇંદ્રિયાદિ (બે ઇંદ્રિયવાળાં) સર્વ પ્રાણી, વનસ્પતિ વગેરે સર્વભૂતો, પંચેન્દ્રિયાદિ સર્વ જીવો તથા પૃથ્વી આદિ સર્વ સત્ત્વોને હણવાં નહિ, તેમના ઉપર હકૂમત ધરાવવી નહિ, તેમને (મમત્વભાવથી) કબજે કરવાં નહિ, સંતાપવાં નહિ અને મારી નાખવાં નહિ.

(નોંધ :- અહિંસા એ મમે તેવું તોયે સાધન છે. અને સાધન સર્વકાળે, સર્વક્ષેત્રે, સર્વદ્રવ્યે અને સર્વભાવે એક જ રૂપે હોય તેવું એકાંત નથી. તેથી પ્રથમ તો અહિંસાનું રહસ્ય વિવેકપૂર્વક ઉકેલવું જોઈએ, અને પછી આચરણ થવું જોઈએ. જો રહસ્ય ન સમજાય તો અહિંસાના સિદ્ધાંતનું વિકૃત પરિણામ બે રીતે આવે, કે જે હાલ ઘણે સ્થળે દેખાઈ રહ્યું છે. એક તો ધર્મને ઓઠે થતી હિંસારૂપે, અને બીજું ધર્મને ઓઠે ગેરસમજણે થતી અહિંસાના અજીર્ણરૂપે. એક તરફ દેવને નામેય પશુઓનાં

બલિ અપાય છે, અને બીજી તરફ સૂક્ષ્મ જંતુઓ તરફ દયા હોવાનું બતાવનારાઓ માનવબળત પ્રત્યેની હમદ્દીશી પણ દૂર દેખાય છે. આ બંનેને સૂક્ષ્મ રીતે અવલોકીએ તો કોઈની વૃત્તિ અને ક્રિયા બંનેમાં હિંસા દેખાય છે, તો કોઈની વૃત્તિ કરતાં ક્રિયામાં વધુ હિંસા દેખાય છે, અને કોઈની ક્રિયામાં કદાચ પ્રત્યક્ષ ન દેખાતી હોય તોયે વૃત્તિમાં હિંસા હોય છે. જ્યાં અહિંસાનું સાચું સ્વરૂપ સમજાયું હોય ત્યાં આવી સ્થિતિ ન હોય, એમ સૂત્રકાર કહે છે. સામાન્ય રીતે હિંસા એટલે કોઈ જીવને હણી નાખવા એટલી જ વ્યાખ્યા મનાય છે, પણ એ પૂર્ણ નથી.

કોઈ પણ જીવ-પછી તે નાનો હોય કે મોટો હોય તેના ઉપર માલિકી રાખવી, મમત્વ રાખવું, કબજે ધરાવવો કે તેની લાગણી ફૂલવવી એ પણ હિંસા જ છે. હિંસાની આ સમજણ પછી અહિંસાની વ્યાખ્યા કેટલી ઉદાર હોય એ સહેજે સમજી શકાય. અહિંસાનો ઉપાસક મનથી પણ કોઈની લાગણી ફૂલવવા ઈચ્છે નહિ, પોતાના આશ્રયે રહેલા જીવો પર અત્યાચાર ગુબારે નહિ. અધીન રહેલા નોકર ચાકર કે પશુઓ પણ પોતાના સમાન સુખ ઈચ્છે છે. તેમનામાંય ચેતનાશક્તિ છે, પ્રાણતત્ત્વ છે, દેહાદિ સામગ્રી છે, વ્યક્ત કે અવ્યક્ત મનશક્તિ છે, જીવનેચ્છા છે અને સત્યની જિજ્ઞાસા પણ છે, એમ સમજી પોતાને તેનો માલિક ન સમજે પણ પાલક, પોષક કે પિતા તરીકે સમજે, અને તેના પર બાળક જેવું વર્તન રાખે. એ સાચી અહિંસા છે.

પણ જ્યાં પરિગ્રહની ભાવના, આસક્તિ અને મમતા છે, ત્યાં શુદ્ધ અહિંસા ન સંભવે. જે સાચો અહિંસક હોય તેના પ્રત્યેક કાર્યમાં વિવેકબુદ્ધિ જાગૃત જ હોય, એ કાયર ન હોય તેમ વિલાસીયે ન હોય. કોઈ પણ કાર્યમાં એ પોતાનો સ્વાર્થ ધીજના ભોગે ન સાધે. આ જાતની ભાવના વગરની કહેવાતી અહિંસા એ અહિંસા તો નથી જ).

(૨) આ ધર્મ પવિત્ર સનાતન (જૂનો) અને શાશ્વત (નિત્યવર્તી) છે. અને તેથી જ સંસારનાં દુઃખોને જાણનાર (હિતકારી) તીર્થંકર ભગવાને સૌને બતાવ્યો છે.

(૬) વળી દુનિયાની દેખાદેખી (અંધ અનુકરણ) પણ ન કરે.

(નોંધ :- અંધ અનુકરણમાં સાચી સમજનો અભાવ હોય છે. જેઓ ઓંધ સંજ્ઞાને અનુસરે છે. તેમની સ્વતંત્ર બુદ્ધિ ક્ષીણ થતી રહે છે.)

એમ કહું છું.

સમ્યક્ત્વ અધ્યયનનો પ્રથમ ઉદ્દેશક સમાપ્ત થયો.

*

દ્વિતીય ઉદ્દેશક

અહિંસા અને ધર્મ

ગુરુદેવ બોલ્યા :

(૧) આત્માથી જંબૂ ! સાંભળ; જે આસ્રવ (કર્મ-બંધન)ના હેતુઓ છે તે સંવર (કર્મ રોકવા)ના હેતુઓ પણ થઈ શકે છે; અને જે કર્મ બપાવવાના હેતુઓ છે

તે કર્મ બાંધવાના હેતુરૂપ પણ થઈ પડે છે.

(નોંધ : જ્યારે ધર્મમાં કે વ્યવહારમાં નિમિત્તોને જ મહત્ત્વ અપાય, અને એ મહત્ત્વ પણ એટલું વધી જાય કે તેમાં ઉપાદાનને તો લગભગ ભૂલી જ જવાય, ત્યારે ધર્મ જીવનવ્યાપી ક્ષેત્રને બદલે કર્મકાંડો, શુષ્કત્યાગ અથવા એવાં જ કંઈ બાહ્ય આચરણમાં સમાપ્ત થઈ જતો હોય એમ દેખાય છે. વાસ્તવિક રીતે જોતાં કર્મ-કાંડો તો માત્ર નિમિત્ત પૂરતાં છે, અને તેમનો હેતુ ઉપાદાન (અંતઃકરણસ્થિત સંસ્કારો)ની શુદ્ધિ અર્થે હોવો ઘટે. જે નિમિત્તો ઉપાદાનની શુદ્ધિમાં ઉપયોગી ન નીવડતાં હોય તે નિમિત્તોને મહત્ત્વ આપવું નિર્થક ગણાય.

બહાર દેખાતો સંસાર એ સંસાર નથી પણ સંસાર તો અંતરની વાસનામાં છે.

એક જ પદાર્થ એકને અમૃતરૂપ બને છે; અને બીજાને ઝેર પણ બની શકે છે.

(નિમિત્તો કરતાં ઉપાદાનનું પ્રાબલ્ય છે.)

(૧૨) અમે દરેક જાતના અનુયાયીઓને પ્રશ્ન કરીએ છીએ કે હું પરવાહીઓ! વારુ, તમને સુખ અપ્રિય છે કે દુઃખ અપ્રિય છે? ચેતનવાળાં બધાં પ્રાણીઓને પણ દુઃખ જ મહાભયંકર અને અનિષ્ટ છે, તેમ સિદ્ધ થાય છે; માટે તમે તેમ વર્તો.

(નોંધ : જો અહિંસા એ જ ધર્મ હોય તો ધર્મ, પંથ, મત વગેરે આ બધા ભેદો શા માટે જોઈએ? ભિન્ન ભિન્ન પ્રકૃતિનાં માણસો માટે ભિન્ન ભિન્ન સાધનો

હોવાં અસ્વાભાવિક નથી. સત્ય એક જ છે, છતાંય તે દશે દિશામાં વ્યાપક છે. પંથ, મત, સંપ્રદાય અને વાડા-ઓની અનેકતા એ એનાં જ વિવિધ સ્વરૂપો છે. એક કિરણ બીજા કિરણ સાથે લડે તે કરતાં જેટલું એકય સાધે તેટલું જ તે વિસ્તરે અને અનંતતામાં મળે. આથી જે સાધકો જ્યોતિ અને અનંતત્વના પૂજારી છે, તે ગમે તે વિભાગમાં રહી અને ગમે ત્યાંથી એ મેળવી આગળ ધપે છે, પરંતુ જેઓ એક કિરણમાં જ અનંતતા કદંપી લે છે તેઓ કદાચર અને સાંપ્રદાયિકતામાં ચુસ્ત રહી પોતે ભૂલે છે. અને બીજાઓને પણ ભુલાવે છે. તે સંકુચિતતામાં ન પુરાતાં શાણો સાધક પોતાવત્ સર્વત્ર જુએ અને આગળ ધપે એ સમ્યક્ત્વનો પણ સાર છે.

વિકૃત વિચારો કે વિકૃત માન્યતાઓનું ખંડન સત્યાથી^૧ સત્યને જાળવીને જ કરે. સત્યાથી^૧ની શૈલી ખંડનાત્મક ન હોય પણ મંડનાત્મક જ હોય. તેની કોઈ પણ પ્રવૃત્તિ વિવેક બુદ્ધિ,, વચન માધુર્ય^૨ અને અનુકંપા-ભાવથી વંચિત ન હોય. એને અધર્મ^૩ પર તિરસ્કાર હોય, પણ અધર્મ^૩ કરનાર પર તો પ્રેમ જ હોય. સ્યાદવાદનો આરાધક કે સનાતન ધર્મનો સાધક આટલું ધર્મરહસ્ય બરાબર વિચારે.

એમ કહું છું.

સમ્યક્ત્વ અધ્યયનનો દ્વિતીય ઉદ્દેશક સમાપ્ત થયો.

તૃતીય ઉદ્દેશક

તપશ્ચરણ

સૂત્રકારે પ્રથમ ઉદ્દેશકમાં અહિંસાને સત્યના સાધનરૂપે વર્ણવી, બીજા ઉદ્દેશકમાં શુદ્ધ અહિંસાની સમીક્ષા કરી છે અને હિંસાનો પ્રબળ વિરોધ દર્શાવ્યો છે. હવે આ ઉદ્દેશકમાં અહિંસાના પાલન માટે તપ-ઈચ્છાનો નિરોધ અને સંયમ એ અનિવાર્ય હોવાં ઘટે, એમ સમજાવવા માટે તપશ્ચરણનું રહસ્ય બતાવે છે.

ચિત્તના મળવિક્ષેપો પણ આ સંસારના સુખનું બાધક કારણ છે, આત્મસ્વરૂપના દર્શનનું આવરણ છે. એ દર્દને દૂર કરવા માટે જે એક અજોડ રસાયણ છે તેને જૈનદર્શનમાં તપશ્ચર્યા કહેવામાં આવે છે. એ તપશ્ચર્યાનો પ્રકાર એક નથી, પણ ભિન્ન ભિન્ન જીવોનાં ભિન્ન ભિન્ન દર્દોની સમીક્ષા કરીને શ્રમણ ભગવાંતે તેના બાર ભેદ બતાવ્યા છે. એ રસાયણના સેવનથી આ જીવાત્મા શુદ્ધ, બુદ્ધ, પરિશુદ્ધ અને મુક્ત થાય છે. તે રસાયણનું સેવન કરનારા સાધકે જે પથ્યો પાળવાનાં હોય છે તે સમજાવવા માટે.

ગુરુદેવ બોલ્યા :

(૧) અહો સાધક! ધર્મબ્રહ્મ, અધર્મપ્રચારક કે સદ્ધર્મના વિરોધકના વર્તન તરફ તું કશુંયે લક્ષ ન આપ. જેઓ અધર્મિકો તરફ ઉપેક્ષાબુદ્ધિ રાખે છે (અને શાંતપણે પોતાના સાધનમાર્ગમાં પ્રવર્તે છે) તે જ સાચા વિક્રાનો છે.

(નોંધ : જે સાધકો વ્યક્તિગત કે સમાજગત ખંડનમાં પડી જાય છે, તે સાધકોની સાધના ખંડિત થાય છે.

દેવ, ગુરુ, અને ધર્મ પરની શ્રદ્ધાને પણ આટલી મર્યાદા છે. પણ તે રહસ્ય ન સમજતાં જે સાધક વ્યક્તિગત ખંડનમાં પડી જાય, તો અંતઃકરણની શુદ્ધિનું કાર્ય કરવાને બદલે ઊલટો મળ વધે, એટલે બહિર્મુખ દષ્ટિને સૌથી પ્રથમ સંકોચી લેવી જોઈએ. તો જ આત્માભિમુખ પ્રવૃત્તિ તરફ વળાય.)

(૪) આ જગતમાં સત્પુરુષોની આજ્ઞા પાળવાનો ઈચ્છુક પાંડિત સાધક અનાસક્ત બની (ઈચ્છાનો નિરોધ કરી), પોતાના આત્માને યથાર્થ જાણીને તપશ્ચરણ દ્વારા શરીરને કસે.

(નોંધ : આત્માભિમુખ દષ્ટિ પ્રગટાવવા માટે અહીં તપશ્ચર્યાની આવશ્યકતા બતાવી છે. જે ક્રિયાથી નિરાસક્તિ જન્મે, તે ક્રિયાને તપશ્ચર્યા કહેવાય; આથી જ ઈચ્છાનો નિરોધ એ તપ, એવી વ્યાખ્યા સ્પષ્ટ થઈ રહે છે. મહા પુરુષો આ દષ્ટિખિંદુથી જ શરીર કસવાનું કહે છે. એટલે કે તપશ્ચર્યાનો હેતુ દેહદમનનો નથી, પરંતુ વૃત્તિદમનનો છે. વૃત્તિદમન એ તપશ્ચર્યાનું માપકયંત્ર ગણાય. એટલે અંશે વૃત્તિ કાબૂમાં આવે તેટલે અંશે તપશ્ચર્યા સફળ ગણાય.)

(૫) હે સાધકો ! તમારી દુષ્ટ મનોવૃત્તિને કૃશ કરો, જીર્ણ કરો.

(૬) કારણ કે જેમ લીલાં લાકડાં કરતાં સૂકાંને અને

સૂકાં કરતાં જૂનાં લાકડાંને અગ્નિ જલદી બાળે છે, તેમ જો આસક્તિરહિત અને આત્મનિષ્ઠ અપ્રમત્ત સાધક હશે તેનાં કર્મો જલદી બળશે.

(નોંધ : લીલાં લાકડાંને સૂકાં બનાવવાં, એટલે પ્રથમ તો ક્રિયામાં થતી ભૂલોને પશ્ચાત્તાપ અને સંયમનો તાપ આપવો; પછી નિમિત્તમાત્રના ત્યાગ દ્વારા આસક્તિના બીજને જીર્ણ બનાવવું; અને આસક્તિનું બીજ જીર્ણ થયા પછી તેને અગ્નિનો સ્પર્શ કરાવવો, એટલે કે નિરાસક્તિ જગાડવાના પ્રયોગો કરવા. આ ક્રમનું પાલન કરવામાં શ્રમ અદ્ય છે અને સફળતા સાધ્ય છે. ક્રમના ઉલ્લંઘનમાં સફળતા નથી અને સંતોષેય નથી; તો સિદ્ધિની તો વાત જ શી? આથી અપ્રમત્તતા, નિરાસક્તિ અને આત્મનિષ્ઠા જાળવી આગળ ધપવું ઘટે.)

એમ કહું છું.

સમ્યક્ત્વ અધ્યયનનો તૃતીય ઉદ્દેશક સમાપ્ત થયો.

*

ચતુર્થ ઉદ્દેશક

તપશ્ચર્યાનો વિવેક

સત્યની આરાધનામાં તપશ્ચર્યાની આવશ્યકતા છે, એમ ત્રીજા ઉદ્દેશકમાં વ્યક્ત કર્યા પછી કહે છે કે, તપશ્ચર્યાનો હેતુ ત્યારે જ સરે કે જ્યારે તે સાધક તેટલી યોગ્યતા પર પહોંચ્યો હોય. સંયમ-આવશ્યકતાઓ ઘટાડવી - એ તપશ્ચર્યાનું પ્રાગૂસ્વરૂપ છે. તેથી તેની આરાધના કર્યા પહેલાં એટલે કે સંયમી બનવા પહેલાં

જે સાધક તપશ્ચર્યા કરે છે તેને તપશ્ચરણનો વાસ્તવિક લાભ મળી શકતો નથી.

ગુરુદેવ બોલ્યા :

(૧) આત્માથી જાંબૂ ! સાધક વૃત્તિના પૂર્વઅધ્યાસોની અસરથી નિવૃત્ત થઈને અને માનસિક શાંતિ મેળવીને પછી જ ક્રમપૂર્વક પહેલાં ઓછી, પછી થોડી વિશેષ, એમ અનુક્રમે તપશ્ચરણની વૃદ્ધિ કરી દેહદમન કરે.

(નોંધ : દેહને કસવાનો પ્રયોગ એટલે દેહદમન. એ પણ તપશ્ચરણનો એક વિભાગ તો છે જ. પણ સંયમ અને ત્યાગને આચરતાં સહજ રીતે જે તપશ્ચર્યા થાય છે તે જ વાસ્તવિક છે. જે તપશ્ચર્યા લોકરૂઢિ, અસમજજણ કે એવાં કોઈ નિમિત્તવશ થાય છે તે સફળ નથી બની શકતી. જેટલે અંશે તપસ્વીનાં મન, વાણી અને કર્મમાં ઉપશમ-શાંતિની વૃદ્ધિ થયેલી જણાય, તેટલે અંશે તે તપશ્ચર્યા ફળી ગણાય.)

(૨) અને એટલા માટે વીર સાધકે નિશ્ચલ અને શાંત મનથી સ્વસ્વરૂપમાં પ્રેમ ધારણ કરી, આત્મલીનતા કેળવી, સમિતિ તથા જ્ઞાનાદિ હિતકારક સદ્ગુણોને સાથે રાખી હંમેશા યતનપૂર્વક રહેવું-વર્તવું.

(૩) વહાલા મોક્ષાથી શિષ્ય ! માટે જ જ્ઞાની ભગવાનો કહે છે કે, મોક્ષાથી અને વીર સાધકોને માટે પણ આ માર્ગ બહુ વિકટ છે.

ઉપસંહાર

તપશ્ચર્યાર્થી દેહ કૃશ કરવો સહેલો છે, પણ મર્કટ

સમી ચંચળવૃત્તિને કૃશ કરવી કઠિન છે.

એમ કહું છું.

સમ્યક્ત્વ નામનું ચતુર્થ અધ્યયન પૂર્ણ થયું.

*

લોક સાર

અધ્યયન પાંચમું

લોકનો સાર ધર્મ છે, ધર્મનો સાર જ્ઞાન છે, જ્ઞાનનો સાર સંયમ છે, સંયમનો સાર નિર્વાણ છે અને નિર્વાણનો સાર આનંદ છે.

પ્રથમ ઉદ્દેશક

ચારિત્ર પ્રતિપાદન

વસ્તુસ્વભાવ એ જ ધર્મ. એટલે લોકમાંથી જે કંઈ મેળવવા જેવું હોય તે માત્ર વસ્તુસ્વભાવ. વસ્તુસ્વભાવનું ચિત્તવૃત્તિ પર સંસ્કારરૂપે સ્થાપિત થવું તે જ્ઞાન. જ્ઞાન થયા પછી સત્યની જિજ્ઞાસા જાગે અને સત્યની જિજ્ઞાસા પછી સહજ રીતે જેટલે અંશે પરભાવને ત્યાગી સ્વભાવ તરફ વળવાની ક્રિયા થાય તેનું નામ ચારિત્ર. ચારિત્ર આવ્યા પછી ત્યાગ, તપશ્ચરણ અને એવા અનેક પ્રયોગો દ્વારા વૃત્તિ પર સંપૂર્ણ વિજય થવો, એટલે કે ચિત્તસંસ્કારોનો સર્વથા ક્ષય થવો તે, નિર્વાણ દશા. આ રીતે આનંદ, સુખ કે શાન્તિના ધ્યેયે પહોંચવા માટે સદ્ધર્મની આરાધના કરવી ઇષ્ટ છે. પરંતુ ધર્મ કેને કહેવો ? એ જ એક મહાપ્રશ્ન છે. જેના સેવનથી વિષયજન્ય સુખની અભિલાષા મંદ પડે અને સાચા સુખની શોધ તરફ મન,

ઈંદ્રિયો અને શરીરનું વલણ થાય તે ધર્મ. અને આવું ધર્મમય જીવન એ જ સાચું ચરિત્રવાન જીવન.

ગુરુદેવ બોલ્યા :

(૧) હે જંબૂ! જે કોઈ આ જગતમાં સપ્રયોજન અથવા નિષ્પ્રયોજન જીવોની હિંસા કરે છે, તેઓ પાછા તે જ જીવોની ગતિઓમાં જઈને ઉત્પન્ન થાય છે. એવા અતત્ત્વદર્શી જીવોને વિષય જન્ય સુખોથી છોડાવવા એ ભારે મુશ્કેલ છે. તેવા જીવો કર્મબંધનને લઈને જન્મ-મરણની પરંપરાથી છૂટી શકતા નથી, અને મોક્ષના માર્ગથી અથવા સત્યસુખથી પણ વેગળા રહે છે. અને ઘણીવાર એવું પણ બને છે કે વિષયસુખને તેઓ ભોગવી તો શકતા નથી, પણ ચિત્તનો વેગ વિષયો તરફ જ હોવાથી તે વિષયોથી દૂર પણ રહી શકતા નથી.

(નોંધ : માણસ પોતાને હણીને પછી જ બીજાને હણી શકે છે. આત્માભિમુખતાથી સાધક જેટલો દૂર તેટલો જ એ બીજાઓની સાથેના મૈત્રી ભાવથી દૂર રહે. અને ત્યાં સુધીની તેની બધી ક્રિયાઓ લગભગ સ્વ અને પરને ઘાતક જ નીવડે.)

(૩) અજ્ઞાની જનો કંઈ કર્મ કરતી વખતે તો જ્ઞાન પામતા જ નથી. પણ જ્યારે તેનું હુઃખદ પરિણામ ભોગવવું પડે છે, ત્યારે તે મૂઢ બની જાય છે અને ખૂબ ખેદ પામે છે. પણ મોહાંધકારને લઈને તેને સન્માર્ગ સૂઝતો નથી, અને વળી મોહની પ્રબળતાથી તે ગભીર અને મરણાદિ હુઃખના ચક્રમાં વારંવાર ભમ્યા કરે છે.

(નોંધ : પ્રત્યેક ભૂલનું મૂળ અજ્ઞાન છે. સાધકે ભૂલનું સ્વરૂપ સમજ્યો ત્યારે જ ગણાય કે જ્યારે તે ભૂલ ન કરે એવું એનું જીવન ઘડાઈ જાય. કદાચ આવા સાધકને પૂર્વઅધ્યાસો ભૂલ કરાવી નાખે એવું બને ખરું; પણ તેનું પરિણામ જે કંઈ આવે તે બદલ તેને શોક સંતાપ નહોતો.)

(૫) જે સંશયને જાણે છે તે સંસારને પણ જાણે છે, અને જેણે સંશય નથી જાણ્યો તેણે સંસારને પણ નથી જાણ્યો.

(નોંધ : સંશયના દ્રષ્ટા થવાથી જ સંસારના દ્રષ્ટા થવાય છે. આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા પછી જ સંસારનું જ્ઞાન થાય છે. સંસાર એટલે આંતરિક વાસનામય સંસ્કારો. સંશય એ બુદ્ધિનો વિષય છે. સંશય પછી જ બુદ્ધિ નિર્ણય કરી શકે છે. ઈંદ્રિયભૂતિ આદિ ગણધરો સંશય પછી જ નિર્ણય પામ્યા હતા.)

(૬) આત્માથી જંબૂ ! વાસનાની સૂક્ષ્મ અસર જીવો પર દૃઢ રૂપે હોય છે. તેથી કદાચ વાસનામય વિકલ્પો આવે, કિંવા અજ્ઞાતાં બંધનનું કાર્ય થઈ જાય તો તે ભૂલને તુરત જ સુધારી લે, પરંતુ છુપાવવાનો પ્રયત્ન ન કરે. કારણ કે તેમ કરવાથી તેને બમણું પાપ લાગે છે.

(નોંધ : ભૂલ કરનાર કરતાં ભૂલ છુપાવનારને વધુ દૂષિત ગણ્યો છે. એક ભૂલને છુપાવવા માટે સેંકડો ભૂલોના ચકરાવામાં પડવું પડે છે.)

ઉપસંહાર

ચારિત્રનું ઘડતર આંતરિક બળથી જ થાય છે. ભૂલનું ભાન જિજ્ઞાસા પછી જાગે છે. નિર્ણય પણ જિજ્ઞાસા પછી સંભવે છે. સાચો નિર્ણય જીવને સ્વયં સંયમને માર્ગે ચોજી દે છે.

લોકસાર અધ્યયનનો પ્રથમ ઉદ્દેશક સમાપ્ત થયો.

*

દ્વિતીય ઉદ્દેશક

ચારિત્ર ખીલવવાના ઉપાયો

ગત ઉદ્દેશકમાં ચારિત્રગઠનની વિવિધ સમાલોચના કરી અને આંતરિક બળ ખીલવવાથી જ ચારિત્રનું ઘડતર થાય છે તથા ચારિત્ર વાસ્તવિકતામાંથી જ જન્મે છે એમ સમજાવ્યું. હવે આ ઉદ્દેશકમાં આંતરિક બળ ખીલવવાના ઉપાયો બતાવતાં—

શુરુદેવ બોલ્યા :

(૧) આ વિશ્વમાં જે સાધકો પાપી પ્રવૃત્તિથી નિવર્તેલા છે, તે સાધકો પોતાના શરીરાદિનો નિર્વાહ પણ અનારંભીપણે ચલાવી શકે છે.

(નોંધ : ઉપયોગની શૂન્યતામાં અધર્મ છે. પાપી પ્રવૃત્તિથી નિવર્તવું એટલે ઉપયોગમય જીવન જીવવું અને ઉપયોગમય જીવન એટલે ધ્યેયયુક્ત જીવન સમજવાનું છે.)

(૨) હે સાધક ! તું દૂષિત પ્રવૃત્તિથી દૂર રહી પૂર્વગત દોષોને સાધના દ્વારા દૂર કર્યા કર. ‘હમણાં જ આ અવસર છે,’ એમ વિચારી પવિત્ર સંયમ તરફ જ

દંષ્ટિ રાખ.

(નોંધ : સાધક સંયમી બન્યા પછી પણ જગૃત દશાને ભૂલી ન જાય, પૂર્વ અધ્યાસો તેને પુનઃ પોતા તરફ ખેંચી ન જાય, એટલા માટે પણે પણે જગૃત રહેવાનું.)

(૫) જે સાધકો હાલમાં પોતે પાપમાં પ્રવર્તતા નથી છતાં કદાચ પૂર્વકર્મના ફળ સ્વરૂપે તેમને વિવિધ પ્રકારની ઉપાધિઓ આવે તો તે વખતે થતું દુઃખ તેઓ સમભાવપૂર્વક સહન કરે. એમ વીર તીર્થાંકરદેવોએ કરમાવ્યું છે.

(૮) આ દુનિયામાં સાધુવેશ ધારણ કરીને પણ કેટલાક સાધકો થોડો કે ઘણો, નાનો કે મોટો, સચિત્ત કે અચિત્ત પરિગ્રહ રાખે છે, તે સાધુ હોવા છતાં પરિગ્રહી ગૃહસ્થોના જેવા જ અથવા તેથી પણ હલકા છે.

(નોંધ : વેશ પહેરવાથી નિરાસક્તિ આવી શકતી નથી, વેશનું ત્યાગચિહ્ન પૂરતું સ્થાન ભલે હોય, પરંતુ એ ત્યાગ નથી. નિરાસક્તિ જે દ્વારા ઉત્પન્ન થાય તેમાં જ વાસ્તવિક ત્યાગનો સમાવેશ છે. જે સાધક નિરાસક્તિના ધ્યેય વિના પદાર્થોનો ત્યાગ કરે છે, તે સાધક ધનનો પરિગ્રહ છોડશે, પણ પદાર્થો પરનું મમત્વ નહિ છોડે.

ચિંતન-ઉપસંહાર

કર્મનો કોયડો કોઈને કોઈ કાળે છોડતો નથી, છોડશે પણ તહિ. સુખ કે દુઃખ મનાય છે તેનું કારણ

પણ કર્મની વિચિત્રતા છે. કર્મસુક્તિ આત્મભાન પછી જ સંભવે છે.

સત્યમાં શ્રદ્ધા અને સમભાવથી ચારિત્રબળ ખીલે છે અને કર્મબંધન તૂટે છે.

એમ કહું છું.

લોકસાર અધ્યયનનો દ્વિતીય ઉદ્દેશક સમાપ્ત થયો.

*

તૃતીય ઉદ્દેશક

વસ્તુ વિવેક

ચારિત્રગઠન અને તેને ખીલવવાના ઉપાયો વર્ણવાઈ ગયા. ખીબા ઉદ્દેશકમાં કહેલી નિષ્પરિગ્રહવૃત્તિનો રખે કોઈ દુરુપયોગ કરે! મૂર્છા એ જ પરિગ્રહ છે. માટે પદાર્થો ગમે તેવા અને ગમે તેટલા વાપરવાની છૂટ છે. માટે માત્ર મૂર્છા ન હોવી જોઈએ — એમ રખે કોઈ માની લે! તે જામનો આ ઉદ્દેશકમાં ઉકેલ આપતાં સ્યાદ્વાદ જેમની નસેનસમાં સહજ વણાયો છે એવા ગુરુદેવ સૌને સંબોધીને બોલ્યા.

ગુરુદેવ બોલ્યા :

(૧) જે કોઈ ગૃહસ્થ કિંવા ભિક્ષુ આ જગતમાં નિષ્પરિગ્રહી થાય છે તે બધા તીર્થંકર દેવની વાણી સાંભળી અથવા મહાપુરુષ કે જ્ઞાની પુરુષોનાં વચનો વિચારી, વિવેકવંત બની, સર્વ પ્રકારના પરિગ્રહનો ત્યાગ કરીને જ નિષ્પરિગ્રહી બને છે.

(નોંધ : ઘણીવાર એવું બને છે કે પરોપકાર અને

પરમાર્થ ખાતર તે પદાર્થોનો સંગ્રહ કરતો હોય તોયે તેની પાછળ છુપાયેલી પરિગ્રહવૃત્તિ ફૂલીફાલી આખરે ઉન્નતિ અને યશના શિખરે ચડેલા એ સાધકને પાડવામાં મદદરૂપ બનવાનો સંભવ રહે છે. એટલે જ નિષ્પરિગ્રહવૃત્તિ કેળવવા માટે બાહ્ય ત્યાગની આવશ્યકતા છે.

‘વિચાર’ શબ્દ એટલો તો રૂઢ થઈ ગયો છે કે હાલતાં ને ચાલતાં સૌ કોઈ એનો ઉપયોગ કરી નાખે છે. પણ વિચારનું સ્વરૂપ આપણે માનીએ છીએ એટલું સરલ કે સુસાધ્ય નથી.

જેને ઘણીવાર વિચાર તરીકે ઓળખીએ છીએ તે વિચાર નથી હોતો પણ કેવળ વિકલ્પ હોય છે. જીવનમાં અદ્ભુતતા, નવીનતા અને દિવ્યદષ્ટિ પ્રેરે એ વિચાર. બાકી તો ઉપરના મન ઉપર આવતા વિચારો એ તો વિકલ્પો માત્ર છે. છતાં એ વિકલ્પો પર વિચારોનો આરોપ મુકાય છે. એ તો સમુદ્રના ઉપરના ફીણને તરંગ માનવા જેવી ભૂલ છે. તરંગ જેમ જલનું ઉર્ધ્વગમન છે, તેમ વિચાર એ અંતઃકરણનું ઉર્ધ્વકરણ છે. તરંગ જેમ સમુદ્રને આહુલાદિત કરે છે, ઉદ્ધાર બનાવે છે, તીરને ભેટવાની તાલાવેલી જગાડે છે અને વેગ આપે છે, તેમજ વિચારમાં શક્તિ છે. સદ્વિચારનું એક કિરણ જીવનમાં જ્યોત જગાવી દે છે. અનેક કાળના અજ્ઞાન અને મોહના તિમિરને તે વિખેરી નાખે છે. જીવનના ગૂંચવાયેલા કોકડાને તે ઉકેલી દે છે, અને પ્રત્યેક કાર્યના પરિણામ

સુધી પહોંચવાની દિવ્ય શક્તિ સમર્પે છે. જે પરથી ક્રિયાનું મૂળ કારણ અને પરિણામ સુધી દષ્ટિ પહોંચે તે વિચાર કહેવાય.

આવો ઊંડો વિચાર અનુભવીજનોના પ્રગટઘોતન વિના પ્રાપ્ય નથી. આથી જ આપ્તપુરુષોનાં વચનો કે સત્સંગ તેમાં કારણભૂત બતાવ્યાં છે. આપ્તપુરુષ એટલે નિર્ગાલસતા, નિઃસ્પૃહતા અને સત્યની સાક્ષાત મૂર્તિ. સાચા સંતનું એક વાક્ય જીવન પલટી શકે.

સત્સંગની મહત્તા આ દષ્ટિએ છે. પરંતુ જ્યાં વ્યક્તિનાં વ્યક્તિત્વને બદલે વ્યક્તિનાં જોખાં તરફ ઢળવાની ક્રિયા થાય ત્યાં સત્સંગ ન કહેવાય. વ્યક્તિરાગમાં બંધાયેલાને મુક્ત કરે, સ્વતંત્ર બનાવે અને પોતાનો અનંત કાળનો પૂર્વાગ્રહ દુરાગ્રહ છોડાવે, તે જ સત્સંગ.)

(૨) પ્રિય જંબૂ! તીર્થંકરદેવે સમતાથી ધર્મ વર્ણવ્યો છે. તે જોડ્યા છે કે, અહો સાધકો! જે રીતે મેં અહીં કર્મ જપાવ્યાં છે તે રીતે બીજા માર્ગોમાં કર્મ જપાવવાં મુશ્કેલ છે. માટે જ કહું છું કે મારું દષ્ટાંત લઈ બીજા મુમુક્ષુઓએ પણ પોતાનું વીર્ય છુપાવવું નહિ.

(નોંધ : ધર્મ સમતામાં છે એમ જોલીને સૂત્રકાર કહે છે કે, ત્યાગ સમભાવથી બગ્યો હોવો જોઈએ. ત્યાગમાં સમતા જોઈએ જ. આમ કહેવાનો આશય એ છે કે, પદાર્થત્યાગમાં જે ભાવના દેખાય છે : એક તો પદાર્થો તરફની ઘૃણા અને બીજી પદાર્થો તરફની અતૃપ્તિ. આ ભાવનાના મૂળ ઉપર જ ત્યાગની શુદ્ધિ-અશુદ્ધિનો

આધાર છે. જે ત્યાગમાં પદાર્થ પર તિરસ્કાર છે તે ત્યાગમાં શુદ્ધિ કે સમજણ નથી, એમ કહી શકાય; કારણ કે જે વૃત્તિનો આજે પદાર્થ પર તિરસ્કાર છે તે વૃત્તિનો પ્રસંગ આવ્યે સંયમ પર પણ તિરસ્કાર નહિ થાય એની ખાતરી શી? કથિતાશય એ છે કે વૃત્તિના મૂળમાં જે દોષ હોય તે આજે એક જ ક્ષેત્રમાં દેખાતો હોય તો પણ વહેલો યા મોડો એ બીજા ક્ષેત્રમાં પણ દેખાવાનો જ. જે સાધકે પદાર્થ—ત્યાગથી સુખ છે એવું મીઠું પ્રલોભન ક્યાંકથી સાંભળી ત્યાગ કર્યો છે અને આજે તેની વૃત્તિનો વેગ સંયમ તરફ વાળવા પ્રયત્ન કરી રહ્યો છે, તે સાધક કદાચ એ માર્ગમાં સુખનો અનુભવ ન કરી શકે અને બીજાં બાધક કારણો નડે, ત્યારે બીજી તરફ ઢળ્યા વગર કેમ રહી શકશે? ત્યાગનો હેતુ વેગની દિશા બદલવાનો નહિ પણ વેગને શમાવવાનો છે. અને એ વેગનું શમન ઊંડી વિચારણા વગર શક્ય નથી. જ્યારે માનવીને જ્ઞાન થાય કે પદાર્થોમાં સુખ કે દુઃખ આપવાની શક્તિ નથી, તે તો માત્ર નિમિત્ત છે, મારી વૃત્તિએ જ અજ્ઞાનથી પદાર્થોમાં સુખ કે દુઃખની કલ્પના કરી છે. જેને એક વસ્તુ જોઈએ છે તે વસ્તુ નહિ મળે તો તેને દુઃખ થશે, અગર સુખ મળશે તો ક્ષણિક સુખ થશે. પણ જેને એ વસ્તુ જોઈતી જ નથી એને એ વસ્તુ સંબંધીનું કંઈ પણ સુખદુઃખ થવાનું નથી. સુખ કે દુઃખનું કારણ બહાર નથી પણ મારી સમજણમાં છે. ત્યારે જ સાચો ત્યાગ જન્મશે. એટલે જ સૂત્રકાર કહે છે

કે, ત્યાગ સમતાથી જન્મવો જોઈએ; અને આ ભાવના પ્રગટયા પછી જ વૃત્તિને શુદ્ધ કરવા માટે નિમિત્તોથી દૂર રહેવાની આવશ્યકતા જણાય છે, અને એ સમજણ પૂર્વક જે ત્યાગ થાય છે તે ત્યાગમાં સમભાવ હોવાની પૂર્ણ સંભાવના છે.

સર્વજ્ઞ પુરુષોએ સમભાવની પરાકાષ્ઠા પોતે અનુભવી છે. એથી જ તેઓ ધર્મને સમતાથી વર્ણવી શકે છે. સત્યનો અનુભવી સત્ય દર્શાવી શકે, બીજા નહિ; એવો ભાવ પણ આ સૂત્રમાં ટપકે છે. આ સૂત્રનો બીજા ભાગમાં શ્રીતીર્થંકર ભગવાનના શ્રીમુખેથી “મેં અહીં કર્મ ખપાવ્યાં છે તે રીતે બીજે ખપાવવાં મુશ્કેલ છે” એમ કહેવાયું છે, એ કથનમાંથી એ સાર નીકળે છે કે આ માર્ગ – સમતાનો માર્ગ જેટલો સરળ નથી. અમે સમતાપર્યાગની સાધના કરી ખપાવ્યા છે. તમે પણ ખપાવી શકશો, એમ એ જ્ઞાની પુરુષો પોતાના અનુભવની ચોક્કસતા બતાવે છે.

પ્રાણીમાત્રના આશયો જ્યાં ભિન્નભિન્ન છે ત્યાં ક્રિયાની ભિન્નતા હોવી સ્વાભાવિક છે. પણ જે કોઈ જિજ્ઞાસુ કે મુમુક્ષુ સત્યમાર્ગે જવા સારું તૈયાર થઈ ગયો છે, તેની જિજ્ઞાસાનું આમાં સુંદર ચિત્ર છે. અને અવલંબનની ગૂઢ પ્રેરણા પણ છે, તોયે રખે એ અવલંબનમાં જ અટકી પડે! માટે કહે છે કે, જો જો હો, બહારનાં સાધન-નિમિત્તોનેય માત્ર દષ્ટાંતરૂપે નિહાળજો, ચાલવાનું તો તમારે જ છે. પુરુષાર્થની ચાવી તમારા હાથમાં છે એ રખે ભૂલતા.

આ સૂત્રનો છેલ્લો શબ્દાર્થ તો અદ્ભુત છે. એમાં ભાખ્યું છે કે બીજા મુમુક્ષુઓએ પણ પોતાનું વીર્ય છુપાવવું નહિ. બીજા મુમુક્ષુઓ એટલે આ માર્ગને બદલે બીજા માર્ગે જનારાઓ, જેમ કે કર્મમાર્ગ, જ્ઞાનમાર્ગ, ભક્તિમાર્ગ કે એવા હજારો મતો, પંથો અને સંપ્રદાયો. જે ભિન્નભિન્ન માર્ગો દેખાય છે તેવા હજારો માર્ગમાંથી ગમે તે માર્ગ લેનારાઓ, ગમે તે પંથના પથિકે, એ સર્વને કહે છે કે તમે જે માર્ગ સ્વીકાર્યો હોય તે ભલે રહ્યો; પણ તે માર્ગને વક્ષાદાર રહેજો. તમારી શક્તિ તેમાં પૂર્ણ બેશથી અજમાવજો, એને ચૂંગળાવશો નહિ. અનુભવ પણ એવો છે કે એમાંથી પણ સાચો રાહ પ્રગટે છે.

આ ઉપરથી એ પણ ફલિત થયું કે પોતાનું કંઈન પૂર્ણ સત્ય હોય તોપણ તેને બધા સ્વીકારે એવો આગ્રહ ન હોવો ઘટે. જે વ્યક્તિ જેટલી વિકસી હશે તેટલું જ સત્ય તેની દૃષ્ટિને સ્પર્શી શકશે. અર્થાત્ કે પરિમિત દૃષ્ટિની અપેક્ષાએ સત્ય પોતે પણ પરિમિત છે, સાપેક્ષ છે. ત્યાં આગ્રહને અવકાશ કેવો ? તેથી સત્ય અમુક જ ક્ષેત્ર માર્ગ કે સ્થાનથી આરાધી શકાય એવું એકાંતે નથી. એટલે ગમે તે ધર્મ, મત, પંથ કે સંપ્રદાયમાં સાધક હોય તોયે જો તેનામાં સાચું સત્યાથી પાણું હશે તો એ ધર્મ, મત, પંથ કે સંપ્રદાય એના વિકાસમાં બાધક નહિ નીવડે. મુખ્યતા સ્થાનની નથી, પણ યોગ્યતા અને મુમુક્ષુ ભાવનાની છે; એ યોગ્યતા અને ઉચ્ચતા પ્રાપ્ત કરે અને વિકસે. એવી ભાવનાથી જ ગમે ત્યાં

રહે! પણ વીર્ય છુપાવશે! નહિ એમ કહ્યું છે. જૈનદર્શનમાં વિશ્વવ્યાપક દૃષ્ટિ અને અનેકાંતતા કેટલી છે એનું આ પ્રતીક છે.)

(૧૩) જે સમ્યક્ત્વ છે તે જ મુનિપણું (ચારિત્ર) છે. અને જે મુનિપણું છે તે જ સમ્યક્ત્વ છે.

(નોંધ : પરંતુ લોકગણની અભિલાષા છોડવી એટલે લોકોથી દૂર ભાગવું, અતડા રહેવું કે તેમના વિચારોને ન પકડવા અથવા લોકો જે માર્ગે જતા હોય તેથી ઊલટે જ માર્ગે જવું એવો અવળો અર્થ કોઈ ન લઈ લે. તે ખાતર આ સૂત્રમાં સૂત્રકાર કહે છે કે, ઉપરના કથનનો અર્થ એ છે કે “જ્યાં સત્ય છે ત્યાં જ મુનિપણું છે. મુનિપણું લોકના અભિપ્રાયથી પ્રાપ્ત થતું નથી, પણ સત્ય નિષ્ઠાથી પ્રાપ્ત થાય છે.” આ વાક્ય સાંભળતી વખતે જેટલું સમજવું સરળ પડે છે તેટલું ઊંડું વિચારી જોતાં સરળ નથી. સાધક જે જે ક્રિયા કરતો હોય છે, તેની સાથે ને સાથે તે જગત પરત્વે શું કહે છે તે પર તાકતો જતો હોય છે. રખે લોકો મને આમ કહેશે, મારી આ ક્રિયા જોશે તો ઘૃણા કરશે વગેરે તે જોયા કરતો હોય છે. જો કે આ ભય કેટલીકવાર એવા સાધકને પડતાં બચાવી લેવામાં કાર્યકારી નીવડે છે ખરો. પરંતુ એમાં પ્રામાણિક તત્ત્વ નથી. સત્યની સાધના માત્ર જ ચરિત્રની સાધનારૂપે બની શકે. એટલે જ્યાં આત્મજ્ઞાન છે, ત્યાં જ મુનિપણું છે એમ જાણવું. એવો ઉપરના સૂત્રનો સાર છે.)

(૧૪) તે સમ્યક્ત્વ કે સાધુત્વ ધૈર્યહીન, નિર્બળ મનવાળા, વિષયાસક્ત, માયાવી, પ્રમાદી અને ઘર પર મમત્વ ધરનારા સાધકોથી ધરી શકાય જ નહિ.

(નોંધ : નિર્બળ, ધૈર્યહીન, આસક્ત, દંભી, પ્રમાદી અને પરિગ્રહી સાધક લોક સામે ન જુએ તો બિલકો વધુ વિકૃત પણ થાય છે. એમ આ સૂત્રમાં સૂચવ્યું છે. લોક સામે જોવું એટલે સમાજદૃષ્ટિ રાખવી, એવો અહીં ભાવ છે. જે સાધક અંતઃકરણના અવાજને ઓળખીને તદ્દનુસાર વર્તી શકે છે એને લોકોના અભિપ્રાયની જરૂર નથી. પણ જે સાધક એ કોટીએ નથી પહોંચ્યો એણે શિષ્ટાભિપ્રાય પર લક્ષ રાખવું ઘટે. અને વાસ્તવિક રીતે તો જ્યાં સુધી સાધકમાં ઉચ્ચ સદ્ગુણો સ્થાયી ન બન્યા હોય, ત્યાં સુધી તે લોકોના અભિપ્રાયો સામે ઉપેક્ષાબુદ્ધિ કરવા માગે તોયે તેમ કરી શકતો નથી. એટલે ઉપર કહેલા દુર્ગુણોના વિબ્ભતીય સદ્ગુણોને સૌથી પ્રથમ સ્થાન આપવું જોઈએ. તો જ સમ્યક્ત્વ, સાચાપણું કે મુનિત્વ ટકી શકે.)

(૧૫) અહો જંબૂ ! મુનિ સાધકો જ સાચું સાધુત્વ ધારણ કરી શરીરને કસે છે અને તેવા સત્યદર્શી વીર સાધકો ભોજન પણ લૂણું અને હલકું કરે છે. (ખાવા પીવામાં ખૂબ સંયમ જાળવે છે.) એવા પાપી પ્રવૃત્તિથી પર થયેલા મુનિપુરુષો જ સંસારના તારક, તરીને પાર પામેલા તથા આસક્તિથી સર્વથા મુક્ત હોવાથી મહાપુરુષોએ

તેને મુક્ત તરીકે વર્ણવ્યા છે.

(નોંધ : જોકે આ આખા ઉદ્દેશકમાં નિરાસક્તિની મૂળથી માંડીને સાંગોપાંગ અને વ્યવહારુ મીમાંસા છે, તોયે એનો બધો સાર જાણે આ એક સૂત્રમાં સૂત્રકાર કહી દેતા હોય એમ લાગે છે. આ સૂત્રમાંથી આટલું ફલિત થાય છે કે, જ્યાં સત્યતા છે ત્યાં જ સાધુત્વ છે. પરંતુ તેવા સાધકનાંયે દેહાદિ સાધના પર જેટલે અંશે મોહ કે મમત્વ ઓછાં હોય તેટલી જ સાધુતા જાણવી.

લોકાર અધ્યયનનો તૃતીય ઉદ્દેશક સમાપ્ત થયો.

*

ચતુર્થ ઉદ્દેશક

સ્વાતંત્ર્ય મીમાંસા

ત્રીજા ઉદ્દેશકમાં નિરાસક્તિની વ્યવહારુ મીમાંસા કરી સૂત્રકાર હવે ચોથા ઉદ્દેશકમાં સ્વાતંત્રતાની વિચારણા આપે છે. સ્વચ્છંદતા અને સ્વતંત્રતા વચ્ચેનો ભેદ જ્યાં સુધી ન ઉકેલાય ત્યાં સુધી સ્વચ્છંદતાને જ સ્વતંત્રતા માની સાધક સ્વચ્છંદ માનસ ઘડયે જાય છે.

સ્વચ્છંદતા એ સાધકજીવનનું જીવલેણ દર્દ છે, ઘોર પતન છે. સ્વતંત્રતા પ્રકૃતિ અને વૃત્તિના નિયંત્રણથી જન્મે છે. સ્વચ્છંદતા પ્રકૃતિની પરાધીનતાથી જન્મે છે. સ્વતંત્રતામાં પ્રકૃતિ આત્માને આધીન રહે છે, જ્યારે સ્વચ્છંદતામાં આત્મા પ્રકૃતિને અધીન રહે છે. સ્વતંત્રતામાં નિયમિતતા, વ્યવસ્થિતતા અને વિવેકબુદ્ધિ હોય છે; જ્યારે સ્વચ્છંદતામાં ઉચ્છંબલતા, અનિયમિતતા અને જડતા છે.

સ્વતંત્રતામાં વિકાસ છે, સ્વચ્છંદતામાં વિનાશ છે.

ગુરુદેવ બોલ્યા :

(૧) (જ્ઞાન અને વય બન્નેથી) અપરિપક્વ મુનિ. સાધક એકલો થઈને ગામોગામ ફરે તો તેનું ફરવું તથા જવું (આગળ વધવું) દુઃશક્ય બને છે.

(નોંધ : ગૃહસ્થ સાધકો માટે પણ ગુરુકુળની પ્રથા પ્રાચીન કાળમાં હતી. આજે ભિક્ષુઓ, સાધુઓ કે સંન્યાસીઓ માટે ગરુડ, સંપ્રદાય કે મતને નામે ગુરુકુળો પ્રવર્તે છે અને એ બધા સાધકોમાં ગુરુસાંનિધ્યનો મહિમા આજ સુધી ચાલ્યો આવે છે. અહીં તો ભિક્ષુ સાધકને ઉદ્દેશીને કહેલું છે. સદ્ગુરુ કે ઉપસાધકનું પાસે હોવું સાધકને અનેક રીતે ઉપયોગી છે, એમાં જરાયે શંકા નથી....

સાધનાની નાની કેડીની આસપાસ વાસના અને લાલસાની બે મોટી ખાઈઓ છે. પ્રતિપળે પદાર્થોનાં આકર્ષક પ્રલોભનો સાધકની આંખને ખેંચવા પ્રયત્ન કરે છે. ભય અને વહેમની દેખાતી ભૂતાવળો તેને ભડકાવે છે. જો સહેજ પણ ગોથું ખાધું કે ગયો સમજવો. આથી તેની પીઠ પાછળ જગૃતિ આપનાર કે દોરનારની અનિવાર્ય આવશ્યકતા રહે છે. એ દૃષ્ટિબિંદુએ જો કેઈ સાધકની સાધનાના વિકાસમાં નિમિત્તભૂત થાય તે તેના ગુરુ ગણાય. ગૃહસ્થ સાધકને પણ વિકાસમાર્ગમાં માતા, પિતા કે વડીલ અવલંબનરૂપ હોઈ ગુરુજન ગણાય છે.)

(૨) (આત્માથી) શિષ્ય પૂછે છે : ભગવન્ !

અપરિપક્વ સાધકને એકલા ફરવું કેમ ગમતું હશે ? વહાલા જંબૂ ! તેઓ તેની પ્રકૃતિમાં પરાધીન અને સ્વ-ચ્છંદી બની ગયા હોય છે તેથી જ તેને એકચર્યા બહુ ગમે છે. અને તેનાં કારણો આ છે :) કેટલાક સાધકો માત્ર વચન દ્વારા જ્ઞાની જનની શિખામણ મળતાં જ આવેશાધીન બની નાખુશ થઈ જાય છે, અને તેઓ વિવેકશૂન્ય ઉચ્છંબલ થઈ સાધકસંઘથી છૂટા પડી જાય છે.

તેવા અબ્દાણ અને તત્ત્વદર્શી સાધકોને પછીથી આવી પડતી અનેક મુશ્કેલીઓ (કે જેનો તેમને પ્રથમ ખ્યાલ જ હોતો નથી.) ઓળંગવી કઠણ થઈ પડે છે. માટે ઓ શાણા સાધકો, તમારે માટે આમ ન થાઓ. એટલા માટે શ્રી વીરજિનેશ્વરોનો આ અભિપ્રાય છે.

(૫) આત્માથી જંબૂ ! સાંભળ, દીર્ઘદર્શી, બહુજ્ઞાની, ક્ષમાવાન, પવિત્ર વૃત્તિવાળા સદ્ગુણી અને સદા ચત્તવંત સાધકો સ્ત્રીઆદિ મોહક પદાર્થો બેઈ વિચારે કે આ વસ્તુ મારું શું કલ્યાણ કરવાની છે ? આ સંસારમાં સ્ત્રી પ્રત્યેનો મોહ જ ચિત્તને અતિશય મૂંઝવનારો છે. આવી ચારંવાર હિતશિક્ષા શ્રીશ્રમણ ભગવંત મહાવીરદેવે આપી છે તેનું ચિંતન કરે.

(નોંધ : એથા સૂત્રના ઉત્તરાર્ધમાં સાધકજીવનમાં ભૂલથી કે સહજ રીતે થયેલી હિંસાત્મક ક્રિયાને લગતો ઉદ્ભેષ આપ્યો. અહીં વાસનાનો ઉદ્ભેષ છે. હિંસા લાલસાથી જન્મે છે. મોહ વાસનાથી જન્મે છે. એ રીતે લાલસા અને વાસના બંને ચિત્તવિકારોના અને સંસારના

બીજરૂપ છે; પરંતુ લાલસા કરતાંયે વાસના વધુ ખરાબ છે. લાલસાને પોતે કે પર બેઈ શકે છે. પણ વાસના ગુપ્ત હોય છે અને ગુપ્ત રીતે રહીને જ એ વધુ ને વધુ ફૂલેફાલે છે.

દીર્ઘદ્વશી^૧, જ્ઞાની, સહિષ્ણુ, પવિત્ર, ઉપયોગમય જીવનવાળો એ બધાં સાધકનાં વિશેષણો વાપરવાની પાછળ રહસ્ય છે. અને તે એ જાતનું છે કે આવી ઉચ્ચ કેટલિનો સાધક પણ જરા ગાફલ બને એટલે કે વાસના આગળ પામર બને તો એનું પતન થતાં વાર ન લાગે. જો કે વાસનાનો સંપૂર્ણ ક્ષય ન થયો હોય ત્યાં સુધી વૃત્તિ પર સ્થાપિત થયેલા સંસ્કારો, અધ્યાસો મનને પદાર્થો પ્રત્યે ખેંચી જાય છે, એમ માનસશાસ્ત્રી વહે છે. પરંતુ મન ગયા પછી પણ તે ક્રિયાઓરૂપે ન પરિણમે તે ખાતર આ સૂત્રમાં ચેતવણી છે. વૃત્તિનો સંસ્કાર બાહ્ય મન સુધી પહોંચ્યો હોય ત્યાં સુધીયે એનું વારણ છે. ચેતનની શક્તિથી તે શક્ય પણ છે. પરંતુ તે સંસ્કાર ક્રિયામાં પરિણમ્યો એટલે એટલો જ તે રૂઢ અને દઢ થાય છે. રૂઢ અને દઢ સંસ્કારો અધ્યાસનું સ્વરૂપ પકડે છે અને એ અધ્યાસો પ્રત્યેક ક્ષેત્રમાં સાધકને પીડે છે. તેથી જ સૂત્રકાર વાસનાજન્ય મોહને પદાર્થો પર જતા રોકવાના ઉપાય બતાવતાં કહે છે કે, સામે દેખાતા પદાર્થો પર મોહ ઉત્પન્ન થાય ત્યારે આટલું વિચારવું કે “તે વસ્તુમાં મારું કલ્યાણ કરવાની કેટલી શક્તિ છે?”

પદાર્થમાત્ર પ્રત્યેના મોહત્યાગની વાત કહેવાનો સૂત્રકારનો અહીં આશય છે, તોયે અહીં પ્રધાનપણે સ્ત્રી શબ્દનો નિર્દેશ છે. તેની પાછળ ખાસ રહસ્ય છે અને તે ખૂબ ચિંતનીય છે. સ્ત્રી એ પ્રકૃતિ શક્તિનું આબેહૂબ પ્રતીક છે. સાંખ્યપ્રણાલિકા પ્રમાણે પુરુષથી જે પૃથક્ તેટલો સર્વ પ્રકૃતિનો પરિવાર સમજાય. અહીં સૂત્રકાર સ્ત્રી અને પુરુષ વચ્ચેનું જે એક વિલક્ષણ આકર્ષણ છે તેને જ વિશેષરૂપે સ્પષ્ટ કરે છે.

પુરુષ જેમ ચૈતન્ય શક્તિનો વિકસિત અંશ છે, તેમ સ્ત્રી પણ ચૈતન્યશક્તિનો વિકસિત અંશ છે. બન્ને પૂર્ણતા પામવાનાં ઈચ્છુક છે. કોઈ એક ભૂમિકામાં બન્ને વિકાસની દૃષ્ટિએ એ બન્નેનું સાહચર્યનિર્માણ સહેતુક એટલે કે વિકાસમાર્ગે ઉપયોગી થવા સારુ થયું હોય છે.

પરંતુ વાસનાને અધીન થયેલું ચૈતન્ય શક્તિનો સદુપયોગ કરવાને બદલે શક્તિનો દુરુપયોગ કરે છે. આજ સુધીના જગતના ઇતિહાસમાં આ બીના સ્પષ્ટ તરી આવે છે. જ્યાં સુધી સ્ત્રી અને પુરુષની દૃષ્ટિ ઉપરના વેષ્ટન (દેહ) તરફ જાય છે અને એ આકર્ષણની તૃપ્તિ તેમાંથી શોધવાનો પ્રયત્ન થાય છે ત્યાં સુધી એ બન્નેનું નિરીક્ષણ કે મિલન નીચેની ભૂમિકા પર જ ખેંચી જવાનું. પરંતુ જ્યારે સમજાય કે એને જે આકર્ષે છે તે આ વેષ્ટન નહિ પણ એને ધારી રાખનાર ચૈતન્ય છે, ત્યારે જ એ શરીરની પેલેપાર રહેલા ચૈતન્યના સૌન્દર્ય તરફ તે વળે; અને ત્યારે જ તેને શક્તિનાં દર્શન થાય. આ

ભાન જેને પ્રગટ થયું છે; તેવા સાધકો જ પોતાનો વિકાસ સાધી શકે છે. પણ જ્યાં મોહ છે ત્યાં દેહદષ્ટિ મટી ચૈતન્યદષ્ટિ ક્યાંથી પ્રગટે? અને વિકાસ પણ ક્યાંથી સધાય?

શ્રી અને પુરુષના શરીરજન્ય મોહને આકર્ષણતું સ્વરૂપ અપાય છે તે વળી એક બીજો ભ્રમ છે. કેવળ શરીરદષ્ટિએ થતું આકર્ષણ એ મોહ છે. અને એ વાસ્તવિકતાના અજ્ઞાનને કારણે છે. આ દષ્ટિગિંદુએ સૂત્રકાર કહે છે કે “આ સંસારમાં સ્ત્રીમોહ જ ચિત્તને અતિશય મૂંઝવનારો છે.” કારણ કે એ વિકૃતિમાં શક્તિનો સીધો હાસ છે. એટલું જ નહિ પણ એ વ્યામોહ શક્તિના વિકાસનો માર્ગ પણ ભૂલવી શકે છે; માટે “સ્ત્રીમોહ મારું શું કલ્યાણ કરવાનો છે?” એમ સાધકો વિચારે.

આ વિચારણાની પાછળ સ્ત્રીપુરુષના ભેદનો કોયડો સ્પષ્ટ થાય છે. મોહ અને આકર્ષણ બન્ને ભિન્નભિન્ન વસ્તુ છે તેનીય આમાં પ્રતીતિ થાય છે. આકર્ષણને તીરની કિયાથી ઓળખાવી શકાય. બાણમાં તીરને પરોવીને ફેંકવામાં આવે એટલે એ ફેંકાય. ત્યાં તીર વેગના નિયમને અધીન છે, તીરને ફેંકનારો નહિ. આ રીતે જ્યાં સુધી વાસનાનું બીજ હોય, ત્યાં સુધી આકર્ષણ થવું અનિવાર્ય ગણી શકાય, મોહ નહિ.

આકર્ષણ થવાની સાથે જડ વિવશતામાં ચૈતન્ય ભાન ભૂલે તો મોહ થવાનો સંભવ ખરો. આ આકર્ષણ અને મોહ તદ્દન વિરોધી વસ્તુઓ છે. જોકે એ આકર્ષણમાં

પણ અશુદ્ધ અંશો કારણભૂત છે. ચૈતન્યના ઉચ્ચતર પ્રદેશોમાં બાહ્ય આકર્ષણનો નિયમ પણ બાધિત થઈ શકતો નથી. પરંતુ ચૈતન્યનો એટલો વિકાસ ન થયો હોય ત્યાં સુધીની ભૂમિકામાં આકર્ષણ અનિવાર્ય હોઈ દાળી ન શકાય, પણ મોહ દાળી શકાય.)

(૬) મોક્ષાર્થી શિષ્ય ! (પ્રયત્ન કરવા છતાંયે જો વાસનાના પૂર્વસંસ્કારોને વશ થઈ) મુનિ સાધક વિષયોથી પીડાય તો તે (દંદ્રિયોને ઉત્તેજિત થતાં રોકવા માટે) બહુ નિર્બળ (લૂખો) આહાર કરે, ભૂખ કરતાં અદ્ય ખાય, એક સ્થાને બેસી રહીને કાયોત્સર્ગ કરે અથવા બીજે ગામ જતો રહે. આટલો પ્રયત્ન કરવા છતાં પણ મન વશ ન થાય તો આહારનો ત્યાગ પણ કરી દે, પરંતુ કદી સ્ત્રીસંગ (અબ્રહ્મચર્યસેવન) તો ન જ કરે.

(નોંધ : આકર્ષણની વિવશતામાં મોહને જન્મવાનો પ્રાયઃ સંભવ હોવાથી આ સૂત્રમાં આકર્ષણને વશ કરવાના પ્રયોગોને લગતી વાત સૂત્રકાર મહાત્મા કહે છે. વિષયો-ત્યાગક નિમિત્તોનો ત્યાગ સ્વીકાર્યા પછી પણ વિષયોની જાગૃતિ થવાનો સંભવ જે જે કારણોથી થાય છે તે બાહ્ય અને આંતરિક કારણોના સૂક્ષ્મ અવલોકન પછીનો આ નિર્દેશ હોય તેમ સમજાય છે.

વિષયોની ઉત્તેજનાનો ખોરાક પર મોટો આધાર છે. “જેવું અન્ન તેવું મન” એ સૂત્ર વિચારવા યોગ્ય છે. રસાળ, સ્વાદુ અને તીખાં ભોજન વિષયવૃત્તિને ઉગ્ર બનાવે છે. એટલે અહીં લૂખોસૂકો ખોરાક ખાવાનું

સૂચ્યંયુ' છે. અદ્ય લોજન પણ એટલી જ મહત્વની વસ્તુ છે. શરીર પાસેથી સાધનરૂપે કામ લેવા માટે ખોરાકની આવશ્યકતા છે, ઇન્દ્રિયોને ઉત્તેજના કરવા માટે નહિ. આટલી સાદી વાત સૌ કોઈ સાધક સમજતો જ હશે; તોયે પદાર્થોમાંના સ્વાભાવિક રસને બદલે તેલ, મરચું, મીઠાશ, ખટાશ વગેરે અનેક વસ્તુઓને રસમિશ્રિત કરીને ખાણાઓ ખવાય છે. એ જોતાં જણાશે કે તેમ કરવાથી ખોરાક માટે ખાવાનું નથી રહેતું, ખાવા માટે ખોરાક બની જાય છે.

આ રીતે વ્યય તથા પાપ બંને વધે છે, અને શરીરને શ્રમ પૂરતો ન મળવાથી ઇન્દ્રિયો પર તે ખાણાની ખોટી અસર થાય છે. એટલે લૂખું અને અદ્ય લોજન પ્રત્યેક સાધકનાં શરીર અને મન બંનેના આરોગ્ય માટે ઉપયોગી છે, એ વાત નિર્વિવાદ છે.

એક સ્થાને ઊભા રહી કાર્યોત્સર્ગ કરવાનું સૂત્રમાં છે. તે શરીરને કસવાની દૃષ્ટિએ છે. આ બધા પ્રયોગો ખૂબ ઉપયોગી નીવડે છે, સાધકને ઘણીવાર પતનમાંથી ઉગારી લે છે. છતાં આટલું કર્ચે પતી જતું નથી. બહારના ઉપચારોથી વિષયોનું શમન થાય. તે ન પીડે એવું બને તોયે તેથી વાસનાનો વિજય પ્રાપ્ત થાય તેવી નિશ્ચિતતા નથી. એટલે સ્થાનાંતર કરવાનું સૂચ્યંયુ' છે. તેમાં બે દૃષ્ટિબિંદુઓ છે. એક તો ઘણીવાર અમુક સ્થાનો જ એવાં હોય છે કે મનુષ્ય પર ત્યાંના પ્રબળ આંદોલનોની અસર પડે છે. ત્યાંની તત્ત્વજ્ઞાની કે ચિંતનશીલ

પુરુષોત્તમું રહેવાનું જ્યાં બહુ બન્યું ત્યાંનું વાતાવરણ ત્યાં બેસનાર કે રહેનાર પર તેની તેવી અસર ઉપજાવ્યાના અનુભવો થાય છે. તે જ રીતે ખરાબ વાતાવરણની પણ તેવી ખરાબ અસર પડ્યા વિના રહે નહિ, અને ખીજું તે સ્થાનમાં વાસનાને ઉત્તેજિત કરે તેવાં બાહ્ય નિમિત્તો હોય તોયે બાધાકર નીવડે. આ બન્ને દૃષ્ટિએ સ્થાન-પરિવર્તન આવશ્યક છે અને તેથી લાલ પણ થાય છે, એ સ્વાભાવિક છે.

શિક્ષુ ગામેગામ અપ્રતિબંધ વિહરતા હોવા છતાં ચોમાસાના ચાર માસ તેને એક સ્થાને રહેવાની આજ્ઞા છે. તેનું કારણ એ છે કે ચોમાસામાં જીવોની અધિક ઉત્પત્તિ થવાથી અજતનાથી બચી જવાય, વર્ષાવિહારમાં ઉપસ્થિત થતી અશક્યતાઓ ટળી જાય, અને જ્ઞાન, ધ્યાન તથા તપને માટે પણ તે ઋતુ વધુ અનુકૂળ છે તેથી ચાતુર્માસ માટે વિહારની મુનિ સાધકને જૈનશાસ્ત્રમાં મના કરી છે. તોયે અહીં ચાતુર્માસમાં પણ વિહાર કરવાનું સૂચવ્યું છે તેની પાછળ મહાન હેતુ છે. જૈનદર્શન નૈસર્ગિકદર્શન હોઈ તેના નિયમો નૈસર્ગિક બંધારણપૂર્વક અને હેતુપુરઃસર ચોબચા હોય છે. માત્ર હેતુને યથાર્થ સમજીને તે નિયમોનું પાલન કરવું ઘટે, તે એની મર્યાદા છે.

વિષયોનું ધ્યાન સાધકને જે નુકસાન કરે છે, તે વર્ષાઋતુનો વિહાર નથી કરતો. વર્ષાઋતુના વિહારમાં જે દોષો છે તેના કરતાં વિષયોના ધ્યાનમાં વધુ છે તે દૃષ્ટિએ

વિહાર ક્ષમ્ય છે. અને અહીં તો ત્યાં સુધી સૂચવ્યું છે કે આહારનો સર્વથા ત્યાગ કરી જીવન ટુંકાવવું એ યોગ્ય છે, પણ અપ્રહ્લયચર્યનું સેવન કરવું યોગ્ય નથી. અપ્રહ્લયચર્યમાં આત્મઘાત છે. શરીરઘાત કરતાં આત્મઘાત વધુ ભયંકર છે. આથી સાધકને બીજાં બધાં વ્રતોમાં અશક્ય-પરિહારને સ્થાન આપી મર્યાદાપૂરતા અપવાદનું સ્થાન રખાયું છે. પણ પ્રહ્લયચર્યવ્રતમાં તેમ નથી ક્યું. મન, વાણી અને કાયાનો અવ્યભિચાર એ પ્રહ્લયચર્યની સર્વાંગ સાધના.)

(૭) (ગુરુદેવ ! મુનિ સાધક માટે પ્રાણત્યાગ કરવો સારો પણ સ્ત્રીસંગ ન કરવો એમ કહી આત્મઘાત કરતાં સ્ત્રીસંગને વિશેષ દૂષિત બનાવ્યો તેનું શું કારણ હશે ? તે આપ કૃપા કરીને સ્પષ્ટ સમજાવો.) આત્માથી જંબૂ ! સ્ત્રીઓમાં કસાતા પહેલાં (અપ્રહ્લયચર્ય સેવતાં પહેલાં) ઘણાંયે પાપો સેવવાં પડે છે, અને પછી જ કામભોગ થઈ શકે છે. (ચેતનને વેચ્યા વિના વિકારની તૃપ્તિ શક્ય નથી.) અને કદાચિત કોઈ પહેલાં કામભોગનું સેવન કરે તો પાછળથી પાપો સેવવાં પડે છે. આ રીતે એ સ્ત્રીસંગ સાધનામાર્ગમાં અપાર દુખલ ઉત્પન્ન કરનારો છે એ બધું જૂબ ઊંડાણથી જાણી-વિચારીને મુમુક્ષુ સાધક તેથી હંમેશાં દૂર જ રહે; તેનું સેવન ન કરે.

(નોંધ : પરંતુ ઉપરના સૂત્રનો રખે કોઈ અવળો અર્થ લઈ લે, તે ખાતર આ સૂત્રમાં ખુલાસો કર્યો છે. અપ્રહ્લયચર્યની ક્રિયાથી વિષયોની વાસનાને વેગ મળે છે

અને વિષયોની વાસનાને વેગ જ્યાં સુધી ચિત્ત પર અસર કરતો હોય ત્યાં સુધી સાધક કોઈપણ સાધનામાં સફળ થઈ શકતો નથી.

જેમ એક મ્યાનમાં જે તલવાર રહી શકતી નથી, તેમ ચિત્ત પર વિકાર અને સંસ્કાર બન્ને એકી સાથે નથી રહી શકતા. સંસ્કારી જીવન પર વિકાસનો આધાર છે. એટલે એ દૃષ્ટિએ અબ્રહ્મચર્યની ક્રિયાનો સખત નિષેધ કરવામાં આવ્યો છે.

જે મહાપુરુષો એક આપઘાતથી અનેક અધમગતિનાં જન્મમરણો ભોગવવાં પડે એમ કહે, તે જ મહાપુરુષો આપઘાત સુધીની ક્રિયા ક્ષમ્ય ગણે, તેની પાછળ ખાસ રહસ્ય છે. તે રહસ્યનો ઉપરના સૂત્રમાં સ્ફોટ મળે છે. અબ્રહ્મચર્યની ક્રિયા પોતે દૂષિત તેટલા માટે છે કે તેની પહેલાં કે પછી અનેક પ્રકારનાં માનસિક દાંડ પડે છે. કામથી ક્રોધ, ક્રોધથી સંમોહ, સંમોહથી સ્મૃતિવિભ્રમ, સ્મૃતિવિભ્રમથી બુદ્ધિનાશ અને બુદ્ધિનાશથી પતન, આ પ્રમાણે એની પાછળ આખી પતનની શ્રેણી શરૂ થાય છે. તે દૃષ્ટિએ તે ક્રિયા દૂષિત છે, ને તે સાધક માટે ત્યાજ્ય છે.)

(૮) (શુરુદેવ ! વિષયવાસનાના સંસ્કારો કે જે વૃત્તિ પર સ્થાપિત થયા હોય છે તે પતનના કારણભૂત બને છે. માટે એ દૂર કરવા યોગ્ય છે એ વાત હું સમજાવ્યો. પરંતુ ભગવન્ ! નિમિત્તોને આટલું બધું મહત્વ શા માટે આપવું ઘટે ? વળી આવું કેવળ પુરુષ સાધકને

જ થતું હશે કે સ્ત્રીસાધિકાને પણ થતું હશે ? ગુરુદેવે કહ્યું : પ્રિય શિષ્ય ! આ કથન કેવળ સ્ત્રીસાધિકાને કે કેવળ પુરુષ સાધકને માટે નથી; બન્નેના જીવન સાથે આનો સંબંધ છે. જો કે સ્ત્રી અને પુરુષની શરીરરચના ભિન્નભિન્ન હોઈ એમનાં વદન પણ ભિન્નભિન્ન જાતનાં હોય છે, પરંતુ વાસનાનો સંબંધ તો બન્ને સાથે જ હોય છે જ. વહાલા જાંબૂ ! વિષયવાસના પર વિજય મેળવવાની સાધના કરનાર જો વિષયવાસનામાં નિમિત્તોને ખુલ્લાં રાખી સાધના કરવા બેસે તો તે નિષ્ફળ નીવડે છે. માટે જ ફરી ફરી પ્રત્યેક મહાપુરુષે કહ્યું છે કે,) વાસનાનો નાશ કરવા ઈચ્છનાર સાધકે સ્ત્રીઓની શૃંગાર-કથા ન કરવી, સ્ત્રીઓનાં અવયવો ન જોવાં, સ્ત્રીઓ સાથે એકાંતમાં ગાઢ પરિચય ન કરવો, સ્ત્રીઓથી સ્નેહ ન કરવો, સ્ત્રીઓનાં અંગોને અડી સેવા ન કરવી, વધુ તો શું સ્ત્રીઓ સાથે વાતચીત કરવામાં પણ મર્યાદિત રહેવું; સારાંશ કે પોતાનો માનસિક સંયમ બરાબર જાળવીને પાપાચારથી હંમેશાં ડરતા (દૂર) જ રહેવું.

(નોંધ : વાસના પતનનું મૂળ છે. અગ્રહાયચની ક્રિયાથી વાસનાને પુષ્કળ વેગ મળે છે. એમ સાંભળી ઘણીવાર સાધક વાસનાનું સ્થાન કયાં છે, તે કોના પર કેવી અસર ઉપજાવે છે, તેનું મૂળ શું તે જાંડાણથી ન સમજે કે ન વિચારે તો તેની દશા દુર્વિદ્ગ્ધ બની જાય છે. બહુધા સ્ત્રીજાતિ પ્રત્યે પુરુષોની અને પુરુષજાતિ પ્રત્યે સ્ત્રીઓની

ઘૃણા કે તિરસ્કારની વૃત્તિ જાગે છે એ આવી જ દુર્વિદ્ગ્ધ દશાનું પરિણામ છે. એમાં આ શક્તિ અને આશયની દૂષિતતા બન્ને કારણભૂત છે. શક્તિ વિનાનો ત્યાગ નિમિત્તો પર દ્વેષ ઉત્પન્ન કરે તેમાં આશ્ચર્ય જેવું નથી. પણ તે દ્વેષ ઉપાદાનમાં વધુ અશુદ્ધિ લાવે છે. એ વાત પણ તેટલી જ ચિંતવવા યોગ્ય છે. આવો સાધક વાસનાના સંસ્કારોને નિર્મૂળ કરવાનો પ્રયત્ન કરવાને બદલે જગત પર ઘૃણા કરવામાં સમય પસાર કરતો હોય છે.

સ્ત્રી કે પુરુષ નરકનું દ્વાર નથી. સ્ત્રીમોહ જ ચિત્તને મૂંઝવનારો છે; મોહ કે વાસના જ નરકનું દ્વાર છે. જેટલી મોહ કે વાસનાની અધીનતા તેટલો જ આત્મઘાત. અને મોહવિજય એ જ પૂર્ણ સ્વતંત્રતા—આત્મસુક્તિ.

એમ કહું છું.

લોકસાર અધ્યયનનો ચતુર્થ ઉદ્દેશક સમાપ્ત થયો.

✱

પાંચમ ઉદ્દેશક

અખંડ વિશ્વાસ

ચોથા ઉદ્દેશકમાં સ્વાતંત્ર્યની મીમાંસા થઈ ગઈ. હવે અહીં સૂત્રકાર નવીન વાત ચર્ચે છે કે, આ પ્રકરણમાં જે જે વિષયો વિચારાય છે તે પ્રત્યેક સાધકના જીવનમાં નિત્ય બનતા પ્રસંગોની બહારના નથી. પણ તે પ્રસંગોને અવલોકીને તેમાંથી તેમણે અનુભવનો લાભ લીધો હોતો નથી. છતાં પણ જ્યારે કોઈ વિષય માનવની સામે રજૂ

થાય ત્યારે તેની બુદ્ધિ જેટલી પાવરધી બની હોય, આત્મા પર તેની બુદ્ધિએ જેટલું આધિપત્ય જમાવ્યું હોય, એટલું બધુંય તે બુદ્ધિ ઉપર બનીને કહી નખાવે છે, અને મનાવે છે કે આ તો મેં ઘણીવાર જોયું છે, વિચાર્યું છે અને અનુભવ્યું છે. પરંતુ આ વાત બરાબર નથી. ખરી રીતે તો અનુભવમાં હોય છે વિવેકબુદ્ધિ અને અંતઃકરણની સમન્વયજન્ય ક્રિયા પછીના દઢ નિર્ણયનું પ્રાધાન્ય અને કલ્પનામાં હોય છે માત્ર મનોમય સૃષ્ટિનું એટલે કે પ્રાયઃ વિકલ્પોનું પ્રાધાન્ય. કલ્પના અને અનુભવ વચ્ચે મહાન અંતર છે. કલ્પનામાં પારકું પોતાનું મનાવાય છે. અનુભવમાં પોતાનું હોવા છતાંય પોતાનું મનાવવાનો આગ્રહ હોતો નથી.

અનુભવીમાં દ્રઢ (શુદ્ધ જળના કુંડ) જેવી ગંભીરતા તથા સમજીને સમાઈ જવા જેવી સહજતા હોય છે; પણ કલ્પનાવાળાની સ્થિતિ તો અધૂરા ઘડા જેવી છે, જરા નિમિત્ત મળ્યું એટલે છલકાય. જોકે કલ્પનામાંય દ્રષ્ટિ કે અનુભૂત દશ્યોના અમુક અંશગત સંસ્કારો કારણભૂત તો હોય છે જ, પણ સંસ્કારો કંઈ બધા અનુભવજન્ય કે સાંગોપાંગ સત્ય હોય એવું બનતું નથી. સંસ્કાર શાસ્ત્રોના અભ્યાસીઓ એમ વદે છે કે, પરંપરાગત, વાતાવરણગત અને સ્વસર્જિત એમ સંસ્કારોના ત્રણ ભેદો છે. બાપદાદાથી ઊતરી આવેલા સંસ્કારોને પરંપરાગત સંસ્કારો કહેવાય છે, લગભગ જગતનો ઘણોખરો માનવવર્ગ

આ રીતે વિચારોના, માન્યતાઓના, ધનના અને ધર્મના વારસા પર જ જીવતો હોય છે. અને કેટલોક વર્ગ વાતાવરણમાંથી સંસ્કાર ખેંચી જીવતો હોય છે. પરંતુ સ્વસર્જિત એટલે કે પોતાના અનુભવેલા જ સંસ્કારો સંગ્રહનાર તો જગતમાં અતિ વિરલ જ વર્ગ હોય છે.

અહીં સ્વસર્જિત સંસ્કારો કેળવવાની દિવ્ય પ્રેરણા છે. પરંતુ જગતના વિપુલ વાતાવરણમાં રસબસતા અને રાચતા સાધકને પોતે સંસ્કારમૂર્તિઓ ઘડી શકે તેવો કળાકાર છે, એ લાન ત્યારે થાય કે જ્યારે તેને પોતામાં અટલ શ્રદ્ધા પ્રગટે. પરંતુ જે સાધકોને માત્ર પ્રશ્નો જ કરવા ગમે છે, તેમને તો એ શ્રદ્ધા કેવી રીતે જાગે ! એનો માર્ગ બતાવતા—

ગુરુદેવ બોલ્યા :

(૧) અહો સાધકો ! આ તરફ જુઓ; જેમ કોઈ એક જળાશય, સમપ્રદેશમાં પણ પોતાના સ્વરૂપમાં મસ્ત રહી હંમેશાં નિર્મળ જળથી ભરપૂર અને પોતાના પ્રવાહને પોતામાં શમાવી આત્મરક્ષણ કરતું રહે છે, તેમ આ સંસારમાં મહર્ષિ સાધકો કે જેઓ મહાન બુદ્ધિમાન, જાગરુક અને આરંભશાસ્ત્રોથી વિરમેલા હોય છે, તેઓ પણ આ સત્યનું પાલન કરે છે અને મૃત્યુનો ભય ધર્યા વિના સતત પુરુષાર્થ કર્યે જાય છે. (તેમનું દષ્ટાંત ચિત્તમાં સ્થાપો).

(નોંધ : જળાશયમાં જે મીઠાશ છે તે માત્ર દેખવા.

પૂરતી નથી, હજારો તૃષાતુરની તૃષા છિપાવે તેવી તેનામાં દિવ્યશક્તિ છે. “સમભૂમિમાં રહેલું જળાશય” એવું જળાશયનું જે વિશેષણ વપરાયું છે એમાં એ ભાવ છે કે, જળાશય પોતે બીજી બધી સ્થળભૂમિ એટલે કે પોતાથી વિજ્ઞાતીય ભૂમિની વચ્ચે હોવા છતાં પોતાની ચારે કાંઠાની મર્યાદા બળવીને ગેલ કરી રહ્યો છે, એટલું જ નહિ બલકે પોતે પોતાના સ્વરૂપમાં-નિર્મળતામાં મસ્ત રહીને મોજ માણી રહ્યો છે, એમ સૂચવે છે. આટલું બળવવા છતાંયે બહારનું આક્રમણ આવે તો તેને જીતવાની તેનામાં ગંભીર છતાં અમોઘ શક્તિ છે. બહારની વિજ્ઞાતીય ભૂમિની રજ આવે તો તેના પર પોતે વિજય મેળવી તેને નીચે દબાવી નિર્મળતામાં ઊલટી વૃદ્ધિ કરે છે.

જળાશયની જેમ વિવેકી, જાગૃત અને આરંભ ક્રિયાથી પર થયેલા મહર્ષિ પુરુષો પણ એવી જ સહજ ઉદ્ધારતા, સહજ નિરાસક્તિ અને સ્વરૂપમગ્નતા રાખી શકે છે. હજારો પાતકીઓ તેની જ્ઞાનગંગામાં પવિત્ર થઈ શકે છે. તે લોકો જગતની દૃષ્ટિએ અધમ, નીચ, નાસ્તિક, પાપી કે મિથ્યાત્વી દેખાતા. હોય તે પણ તેમના દૃષ્ટિ-ખિંદુમાં એવા નથી દેખાતા. એમને મન તો કાંચન અને લોપ્ત બન્ને સમાન હોય છે. એમની દૃષ્ટિ એમાંના એક પર લોભાતી કે ખેંચાતી નથી. એકાંત એમને અતિપ્રિય હોય, તોયે જનતાનો બળભળાટ તેમને બળભળાવતો નથી. હજારોજનો એમના જ્ઞાનની મીઠાશ ચાખી શકે એટલા

તે જ્ઞાનના ભંડાર હોય છે. છતાંયે નિત્યનવીન જનના સંસર્ગથી પોતાના અનુભવને નક્કર બનાવવાની એમની જિજ્ઞાસા તાજી જ રહે છે. એ પારસ કરતાંયે વધુ ઉદાર હોય છે. એમનો સંસર્ગ પાપીને પણ સંતના રૂપમાં પલટાવે છે. એ પુણ્યના પુંજ સમા છે, એમનું વાતાવરણ જ સમસ્ત જગતને પાવન કરે છે. એમને મરણની લેશ પણ પરવા હોતી નથી. આ પુરુષો પોતે મુક્તિ તરફનો માર્ગ કાપે છે, બીજાને પણ પ્રેરણા આપે છે, છતાંયે જગત પર અમે ઉપકાર કરીએ છીએ, એવું એમને ભાન પણ હોતું નથી.

અહીં આત્મવિશ્વાસ અને કુદરતી કાનૂનને અધીન થઈ વહેતા જીવનનો સુમેળ ચિતાર છે. આવું જીવન મહર્ષિ સાધકને તો સહજ હોય. બીજા સાધકો આ રીતે દ્રઢ (જળાશય) અને મહર્ષિના દૃષ્ટાંતનો ધડો લઈ પોતાનું જીવન કેળવે. એમ કહેવાનો સૂત્રાશય છે.)

(૨) હે જંબૂ ! આ માર્ગની યથાર્થતા જાણી તેમાં ગયા બાદ “કૃણ થશે કે નહિ થાય” એવો જે સાધક ઘડીઘડી સંશય રાખે છે તે સાધકને સાધનામાં ઉદ્યમવંત રહેવા છતાં સમાધિ પ્રાપ્ત થતી નથી.

(નોંધ : આ સૂત્ર એમ કહે છે કે ઉપર વર્ણવેલો માર્ગ અનુભવીએ બતાવેલો નિશ્ચિત માર્ગ છે. તેમાં સંશય ન કરતાં શ્રદ્ધા કેળવો. કારણ કે શ્રદ્ધા વિના જ્ઞાન નથી અને જ્ઞાન વિના સમાધિ નથી. સૌ માનસિક સમાધિ

ઈચ્છે છે. એટલે શ્રદ્ધા સૌ કોઈએ કેળવવી જ રહી. શ્રદ્ધા એટલે અનુભવી પુરુષોનો અનુભવ, શાસ્ત્રીય વચન અને પોતાની સત્યશોધક બુદ્ધિ — એ ત્રણેનો સમન્વય કર્યા પછી સત્કાર્યની પાછળ પુરુષાર્થ કરવાનો અટલ નિશ્ચય કરવો તે. શ્રદ્ધામાં વિવેકબુદ્ધિ તથા હૃદય બન્નેને અવકાશ છે. જ્યાં એ ત્રણેયનો સુમેળ ન હોય ત્યાં અધશ્રદ્ધા કે અશ્રદ્ધા હોવાની. એક નાનામાં નાના કાર્ય પાછળ પણ જ્યાં શ્રદ્ધા નથી, ત્યાં તે કાર્ય પ્રાણવિહોળું નિશ્ચેત જોખું બની રહે છે.

શ્રદ્ધા પ્રત્યેક કાર્યનો પ્રાણ છે. નીરસમાં નીરસ જણાતા કાર્યમાં પણ શ્રદ્ધા રસ રેડે છે, સૌંદર્યની સૌરભ ફેલાવે છે. આ રસ કોને ન ગમે ? પરંતુ માનવના હૃદયમાં એક એવું તત્ત્વ હોય છે કે જે તેને આમ કરતાં શ્રદ્ધાળુ બનતા રોકી રાખે છે. રખે શ્રદ્ધા કરીશ તો કંઈ શુભાવીશ એવી ચિંતા પમાડે છે. પણ “કોઈ પણ ક્રિયા ફળરહિત હોતી નથી.” એવા કુદરતના અવિચળ સિદ્ધાંતમાં શંકા હોવી એ અજ્ઞાન છે. એને વિચિકિત્સા અથવા ખીજ શબ્દોમાં વિકલ્પ કહેવાય છે.

વિકલ્પવાન પ્રત્યેક સ્થળે શંકાશીલ હોવાથી કશી પ્રગતિ સાધી શકતો નથી. આ સ્થળે એ પણ કહી દેવું ઉચિત છે કે વિકલ્પોને કેટલાક અજ્ઞાન સાધકો વિચાર કે ચિંતન માને છે. એ તેમનો મહાન ભ્રમ છે. વિચાર અને ચિંતનમાં નિર્ણય હોય છે, વિકલ્પમાં નિર્ણય હોતો નથી. વિકલ્પવાન સાધક ગૂંચાચેલા સૂતરની જેમ ઉકેલવા જતાં

વધુ ગૂંચવાતો જાય છે. અને એને આવા વિકલ્પોથી માનસિક દૃઢો પણ શીઘ્ર લાગુ પડી જવાનો સંભવ રહે છે. એમ કહું છું.

લોકસાર અધ્યયનનો પાંચમ ઉદ્દેશક સમાપ્ત થયો.

પાઠમ ઉદ્દેશક

સત પુરુષોના આજ્ઞાતું કળ

સ્વાતંત્ર્ય મીમાંસા નામના ચોથા ઉદ્દેશકમાં આજ્ઞાની અધીનતા બતાવી હતી. અહીં છઠ્ઠામાં આજ્ઞાની આરાધનાતું કળ સૂચવે છે.

ગુરુદેવ બોલ્યા :

(૧) પ્રિય જાંબૂ ! કેટલાક સાધકો પુરુષાર્થી હોય છે, પણ આજ્ઞાના આરાધક હોતા નથી કેટલાક આજ્ઞાના આરાધક હોવા છતાં પુરુષાર્થી હોતા નથી. આ બન્ને સ્થિતિ હે શિષ્ય ! તારા જેવા સાધકો માટે ન થાઓ, એમ શ્રી જિનેશ્વરદેવે દર્શાવ્યું છે.

(નોંધ : સદ્ગુરુની આજ્ઞા સંબંધમાં જૂબ જામ પ્રવર્તતો હોય છે, તેનો આમાં સ્પષ્ટાર્થ છે. તું બહાર શોધે છે તે બહાર નથી પણ તારામાં છે. એવી અંતઃકરણને દૃઢ પ્રતીતિ કરાવીને પુરુષાર્થી બનવું, એ સદ્ગુરુની આજ્ઞાની આરાધના ગણાય. આ માર્ગથી વિપરીત રીતે એટલે કે જેઓ બહાર શોધવા માટે પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે, કીર્તિ, માન, પૂજા, રિદ્ધિસિદ્ધિ કે સમૃધ્ધિ માટે સદ્ગુરુ શરણ શોધી રહ્યા છે, તેઓ સદ્ગુરુદેવની આજ્ઞામાં નથી એમ માનવું. અને જેઓ બાહ્ય કે આંતરિક કશો

પુરુષાર્થ નથી કરતા એટલે કે કેવલ વિકલ્પમય જીવન ગાળે છે તેઓ પણ સદ્ગુરુદેવની આજ્ઞામાં નથી એમ માનવું. અહીં એક શક્તિનો દુરુપયોગ કરે છે અને બીજો શક્તિ હોવા છતાં અશક્ત છે. આ બન્ને સ્થિતિ સાધકને માટે યોગ્ય નથી. અખંડ શ્રદ્ધાની સાથે અખંડ પુરુષાર્થ હોવો ઘટે. નૈસર્ગિક જીવન ગાળનાર પરમ પુરુષાર્થી હોય છે. જે સુસ્ત જીવન ગાળે છે, તે પોતે નૈસર્ગિક જીવન ગાળે છે એમ ન કહી શકે.

(૫) (આત્માર્થી જખૂએ ગુરુદેવને પૂછ્યું કે, ભગવન્ ! આપ કહો છો તે ધરાબર છે. પરંતુ જ્યાં અનુભવી મહાપુરુષોની હાજરી ન હોય ત્યાં સાધકે શું કરવું? ગુરુદેવે કહ્યું :) જીવાત્મા જે આરામ શોધે છે તે સંયમમાં છે એટલું સમજીને પ્રત્યેક સાધક જિતેન્દ્રિય બની પ્રગતિ સાધે અને જ્યાં જ્યાં મુશ્કેલી ઊભી થાય ત્યાં તે મોક્ષાર્થી અને વીર બની આશ્રમનું એટલે કે સર્વાન્ દેવોનાં અનુભવ જન્ય વાક્યોનું અવલંબન લઈ સતત પુરુષાર્થી રહે' એમ કહ્યું છું.

(નોંધ : આ સૂત્રમાં બે વાતોનો ઉકેલ છે : એક તો ભોગમાં આરામ, મજા કે આનંદ છે, એ બીજા અનુભવશૂન્ય છે. ભોગના સંયમમાં જ આરામ છે, એ બીજા અનુભવસિદ્ધ હોવાથી સ્પષ્ટ છે.)

(૭) શાસ્ત્રોનો જાણકાર સાધક સંસારમાં રહેલી ધૂમરીને જોઈ એ દૂરથી જ વિરમે.

(નોંધ : સંસારના વિષયોને ધૂમરીની ઉપમા આપી એમ કહે છે કે, તેમનાથી દૂર જ રહેવું.)

(૧૦) આસન્નમોક્ષ શિષ્ય ! એ મુક્ત જીવ લાંબો નથી, ટૂંકો નથી ગોળ નથી, ત્રિકોણ નથી, ચોરસ નથી, મંડળાકાર નથી, કાળો નથી, લીલો નથી, પીળો નથી, ઘોળો નથી, સુગંધી નથી, દુર્ગંધી નથી, તીખો નથી, હળવો નથી, કસાયેલો નથી, ખાટો નથી, મીઠો નથી, કર્કશ નથી, સુકુમાર નથી, ભારી નથી, હલકો નથી, ઠંડો નથી, ગરમ નથી, ચીકણો નથી, લૂખો નથી, શરીરવાળો નથી, જન્મ ધારણ કરનાર નથી, આસક્તિવાળો નથી, સ્ત્રીરૂપ નથી, પુરુષરૂપ નથી, નપુંસકરૂપ નથી, પણ જ્ઞાતા અને પરિજ્ઞાતારૂપે નિજસ્થિતિમાં વિરાજે છે.

ઉપસંહાર

સત્પુરુષોની આજ્ઞાનો આરાધક પરમ પુરુષાર્થી અને સાચો શ્રદ્ધાળુ હોય છે.

જેનું મન વશ છે તે સ્વાવલંબી છે. વૃત્તિ વિજય વિના સમતા સાધ્ય થતી નથી.

કલ્પના અને અનુભવ વચ્ચે મહાન અંતર છે. પદાર્થમાંથી મળતો આનંદ પદાર્થોના ભોગનું પરિણામ નથી, પણ પદાર્થપ્રાપ્તિ પાછળની તાલાવેલી અને પરિશ્રમનું પરિણામ છે.

ભોગ આનંદને લૂંટે છે. સંયમ આનંદને સમર્પે છે.

નિરાસકત પુરુષ અકર્મા હોય છે. મુક્ત દશા શબ્દનો વિષય નથી. સંસારની આસક્તિને જે જીતે છે તે સાર જોયે છે, અને જે આસક્તિને અધીન થાય છે તે સાર-રહિત બની સંસારમાં સરતો રહે છે.

એમ કહું છું.

લોકસાર નામનું પંચમ અધ્યયન સમાપ્ત થયું.

શ્રી આચારાંગ ગ્રંથશ્રેણીમાં નીચેનાં

પુસ્તકો મંગાવો

૧ ગીતા-દર્શન	કિ. ૨-૦૦
૨ ષડ્દર્શનની સંક્ષિપ્ત મીમાંસા	કિ. ૧-૫૦
૩ શ્રી આચારાંગ અને ગીતાનો સમન્વય	કિ. ૨-૦૦
૪ શ્રી આચારાંગ સૂત્રનો સંક્ષેપ,	

— ભાગ ૧લો

- ૧ શસ્ત્રપરિજ્ઞા
- ૨ લોકવિજય
- ૩ શીતોષ્ણીય

— ભાગ ૨જો

- ૪ સમ્યક્ત્વ
- ૫ લોકસાર
- ૬ ધૂત

— ભાગ ૩ીજો

- ૭ મહાપરિજ્ઞા
- ૮ વિમોક્ષ
- ૯ ઉપધાનશ્રુત

* પ્રત્યેક ભાગની કિંમત રૂપિયા ચાર

શ્રી આચારાંગસૂત્રનો સંક્ષેપ

મુનિશ્રી સંતબાલજી અનુવાદિત

: સંક્ષેપક :

આચાર્ય શ્રી જનકચંદ્રસૂરિજી મહારાજ

એમાં શું જોશો ?

શીળી શાંતિના કુવારા અને ચેતનાના ચમકાર; ધર્મજીવી અને કર્મજીવી
બંનેને પ્રેરણાનાં મહામૂલાંપીયૂષ; રસિકોની રસસામગ્રી અને
આધ્યાત્મિકોનું આનંદપાન, સાધકોને સાચો સહચાર અને સિદ્ધોના
અનુભવનો સાર; ભારતીય દર્શનોનું દોહન અને મૌલિક જૈન સંસ્કૃતિ-
નું નિરૂપણ. શ્રીમદ્ ગીતાનું હાર્દ અને એનો સર્વદેશીય સમન્વય.

મુદ્રિત્વસ્થાને

તત્ત્વ ૩૫

દ્વિતીયા આશ્વાસન ૩૫

૩૫

દ્વિતીયા આ

મહાવીર સાહિત્ય પ્રકાશન મંદિર

હડીમાઈની વાડી,

અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૪